

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Ильнетская средняя общеобразовательная школа имени Микая (Герасимова М.С.)»
Менделеевского муниципального района Республики Татарстан

ПРИНЯТО

педагогическим советом МБОУ "Ильнетская
СОШ имени Микая (Герасимова М.С.)"
Протокол от 30 августа 2019 г.
№ 1

УТВЕРЖДЕНО

приказом директора МБОУ "Ильнетская
СОШ имени Микая (Герасимова М.С.)"
от 30 августа 2019 г.
№ 40

Директор Э.А.Савельева

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по марийской литературе

для 5-9 классов (базовый уровень)

Разработано: учителем марийского языка и литературы

Ильнеть 2019 г.

Тунемме предметын школ планыште верже

5 класс

Тунемме пашан лектышыже

Личностный лектыш

- шочмо калыкын да тыгак Россий да тўнямбал калык-влакын тўвыраштым, илыш-йўла ойыртемаштым, чон поянлыкштым сайын палышаш; шке калыкым да Шочмэлым йера-тышаш;
- тунеммашын кўлешлыкшым сайын умылышаш, умбакыжат шке шинчымашым келгемден да шарен шогышаш; илышыште шке вержым кычалшаш; могай пашам ыштен кертмыжым палышаш;
- тўняужмашыж дене кажне калыкын, е%ын шкешотан улмыжым умылышаш, кызытсе науко вия%омым да мер илыш кўкшытым ужын да шижын моштышаш;
- кеч-могай е%ынат, калыкынат шкешотан улмыжым умылышаш, пагалышаш; тудын тўняончалтышыжым, йылмыжым, йўлажым жаплышаш; моло е%-влак дене мутланышаш, нунын ойыштым умылышаш;
- изирак да кугурак, икта%аш-влак коклаштат, вес калыкын е%же-влак коклаштат шкем кўлеш семын кучышаш;
- школ да мер илышыште шке кўлешлыкшым умылышаш да моло дене тер пашам ыштышаш;
- яндар чонан поро айдеме лийшаш; самырык е% шке ыштыме пашажлан вуйын шогышаш, ойлымо шомакшылан мутым кучышаш;
- кеч-могай паша годымат, тыглай илышыштат чыла денат мутланен моштышаш, ик ойыш шуаш тыршышаш;
- тўняште илышын эн шерге улмыжым умылышаш; йыр пўртўсым аралаш кўлмым палышаш;
- ешын, воктенсе лишыл е%-влакын эн кўлешан да шерге улмыштым умылышаш да нуным аралаш кўлмым палышаш;
- шочмо, пошкудо да тўнямбал калык-влакын сылнымут тўняштым тунемме гоч моторлык, патырлык нерген умылышаш.

Метапредметный лектыш

- тунеммашын кўлешлыкшым шке умылышаш, ончылан у задачым шынден кертшаш;
- шонымашке шумо корным шке ужын моштышаш, кўлеш годым шуко корно гыч иктым ойырышаш;
- шонымашке шуашлан ыштыме пашажым шке аклышаш, йо%ылышыжым муын моштышаш; кўлеш гын, шонымашке вашталтышым пуртен кертшаш;
- тў%алме пашан чын але чын огыл корно дене каяш тў%алме жапшым шижшаш, чынжым ойырышаш да мучашлан иктешлен моштышаш;
- пашаште тўрле схеме, символ, модель ден пале-влакым шкалан йершым ыштен моштышаш але улшыжым кучылт кертшаш;
- умылен лудын моштышаш; туныктышо да икта%аш-влак дене пашам ыштен кертшаш; шкетын але группо дене ыштен кертшаш; ўчашымашке пурен але тушеч лектын моштышаш; шке шонымашым ўшандарен ойлен кертшаш;
- йылме поянлыкым илышын тўрле йыжы%лаштыже кўлеш семын кучылтшаш; ойлымо да возымо йылмым моштен кучылтшаш;
- кызытсе информационно-коммуникационный технологийым кучылт моштышаш.

Предметный лектыш – сылнымутан произведенийлаште нелталме тў% проблеме-влакым ужын да аклен моштышаш;

- литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылышаш, сылнымутышто нелталме курымашлык да тачысе кечын нравственный негызшым рашемдышаш;
- литератур текстым лончылен моштышаш: род ден жанр ойыртемем, темым, тў% шонымашым, возышын кумылжым шижшаш, герой-влакын койыш-шоктышыштым рашемдышаш, ик але икмыняр произведенийысе герой-влакым та%а старен аклышаш;
- произведенийын сюжет элементшым, чо%алтмыжым, йылмыжым, серастарыме йсн-влакым рашемдышаш, идейно-художественный содержанияжым почмаште нунын верыштым палемдышаш;
- сылнымутан произведенийым лончылымаште литературшанче терминологий дене пайдаланен моштышаш;
- литератур полшымо дене шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемалтше койыш-шоктышыжым, керже чон моторлыкшым, тўвыражым, йылме вий-куатшым, поян вершержым шижын да ужын моштышаш, тиде поянлыкым вес калыкын уш-акыл да шўм-чон поянлыкышт дене та%а старен аклышаш;
- сылнымутан произведений деке шке кумылжым ончыктышаш, нунылан акым пуышаш;
- литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштышаш;
- авторын позицийжым умылышаш да тудын деке шке кумылым ончыктышаш;
- тўрле жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылышаш;
- шочмо йылмын мут поянлыкшым да, текстым кучылтын, произведенийын содержанияжым каласкален моштышаш, лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуышаш, монолог ден диалогым чо%ышаш;
- туземме произведений-влакын тематикышт да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше изложений ден сочиненийым, классыште да ме%ыгыште возымо творческий пашам ыштышаш;
- литератур произведений-влакым эстетик могырым аклышаш;
- сылнылыкым ужын да шижын моштышаш.

6 класс

Личностный УУД Сылнымутан произведений -влак гоч самырык тукумым илышым чын умылаш, Родинын пайдале енге лияш, шўмбел мландым да шочмо калыкым алал кумылын, шокшын йораташ туныкташ, Россий элнам утыр тўзандаш кумыландымаш.

Туземше -влакын кутырымо да возымо йылмыштым виянден, келгемден толмаш.

Марий калыкын курым дене аралтше йўлажлан да ойпогыжылан эртерен, поро ден осалым ойыраш сылнымутан произведений полшышаш.

Туземше -влакын шочмо марий йылме деке поро да пагалыме кумылым марий литератур шке сылнымутшо гоч лукшаш.

Регулятивный УУД Писатель-влакын сылнымутыштан эртерен, шкевуя почеламутым, кўчык ойлымашым возаш туныктымаш. Текстым лудын, тўрло йыжынан проблемым муын мошташ, нелылык гыч лекташ йеным кычалаш да тудым сенаш туныкташ. Шке шонымашыш шуаш, чын корным кычалаш да муын мошташ полшаш.

Шкевуя шымлымаш пашам шукташ да иктешлымашым ышташ, шке творческий сынан пашам аклаш туныктымаш. Кеч-могай творческий пашам вес творческий паша дене танастарен саемдаш.

Познавательный УУД Марий писатель-влакын возымаштышт нелталме проблемым муын мошташ да тудо пагыт дене кылден мошташ туныктымаш.

Кеч-могай произведенийым анализировамаш тунемшаш улыт:

- идей да темым чын муын моштышаш;
- сылнымут произведений могай жанрлан энертен возалтмым тунемше палышаш;
- герой-влаккан характеристикым пуышаш;
- икмыняр произведений дене танастарен да шымлен лончылышаш.
- тўрло сорастарыме йоным кычалаш тунемшаш;
- критический статья-влаккан энертен, тўрло произведенийлан акым пуаш туныктымаш.

Коммуникативный УДД

Арун да яндарын лудаш туныктымаш, лудын лекмеке, содержанияйым почын пуэн кертшаш;

Сылнымутлан энертен, кўчыкын да раш каласкален кертшаш, иктешлымашым ыштен моштышаш, йодышлан раш вашмутым почын пуышаш, монологан але диалоган текстым ыштен моштышаш.

Тўрло сообщений дене йолташ –влакым презентаций, доклад гоч палдарен кертшаш.

Тўшка вий дене произведений гыч ужашым модын моштышаш улыт.

Тўрло сынан ойлымашым возаш туныктымаш.

6-шо классыште марий литератур урокын личностный лектышыже:

Шочмо калыкын илыш йўлаж ден илыш ойыртемжым, чон поянлыкшым, шке калыкшым да шочмо кундемжым йератыше, шочмо калык деке поро шонымашан да яндар шўм-чонан улмыж дене ойыртемалтшаш.

Ешартыш шинчымашым погымо семын тўрло мутер ден да справочник дене пашам ыштен моштышаш.

Метапредметный лектышыже:

- литературышто пуымо проблемым умылен, материалым кышкарлен моштышаш, мутлан-ныме, каласкалыме да возымо ойышто шке шонымашым чын умылтарен, тунемме произведенийлан иктешлымашым ыштен моштышаш;

- тунемме произведенийым шкевуя лудын, чын умылен да тўн шонымашыжым ойырен моштышаш,

Предметный лектыш семын ойырыман:

шинчымашым погымаште:

-сылнымутан произведенийыште тўн проблемым ужын да аклен мошташ,

- литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылымаш,

- литератур произведенийым лончылен мошташ, могай жанрыш пурымыжым ончыктен кертшаш, темым да тўн шонымашыжым палемден кертшаш,

-произведенийын сылнештарыме йонжым ончыктен моштышаш

уш-акылым да шўм-чон яндарлыкым шуарымаште:

- шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемалтше койыш-шоктышыжым, көргө чон-моторлыкшым, тўвыражым, йылме вий-куатшым, поян вершөржым шижын да ужын моштымаш,

- сылнымутан произведений-влак деке шке кумылым ончыктышаш, нунылан акым пуышаш;

– литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштышаш;

– авторын позицийжым умылышаш да тудын деке шке кумылым ончыктышаш;

коммуникативный

– тўрло жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылышаш;

– шочмо йылмын мут поянлыкшым да текст гыч цитатым кучылтын прозаический произведенийын содержанияйжым каласкален моштышаш; лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуышаш; монолог ден диалогым чонгышаш;

– туземме произведений-влакын тематикыштым да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше сочиненийым возен кертшаш, классыште да монгышто возымо творческий пашам шуктышаш.

- *эстетический:*

- сылнымутан литературым мут искусствын кончышыжо семын умылышаш;
- литератур произведений-влакым эстетике могырым аклышаш;
- сылнылыкым ужын да шижын моштышаш;
- сылнештарыме ен-влакын верыштым умылышаш.

7 класс

- Сылнымутан, научно-популярный да публицистике сынан текст-влакым сылнын, раш, умылаш лийшын, ўшандарышын луд-шаш.
- Произведенийыште илыш чын да авторын шонен лукмыж кокласе кылым палышаш.
- Сюжет элемент-влакын идейно-художественный рольыштым рашемден кертшаш.
- Сылнештарыме йонын, йылме ойыртемем ыштыше мут да ойсавыртыш-влакын идейно-художественный сыныштым рашемден кертшаш.
- Произведений гыч күлешан посна эпизод-влакым ойырен моштышаш.
- Событий-влакын амалыштым, нунын кушко шуктымаштым умылтарен кертшаш.
- Текстыште образный мут ден ойсавыртыш-влакым, сылнеш-тарыме ой-шамычым (танаастарымаш, эпитет, уэш-пачаш каласы-маш, гиперболо, литота да молат), пүртүс сүретым мушаш, собы-тий-влак каен шогышо, содержанияйым почын пуышо, тўн шоны-машым рашемдыше верлам палемден умылтарен сенгышаш.
- Геройын койышыжым, сын-кунжым, илыш деке кумылжым эскерен, тудлан акым пуэн моштышаш.
- Эпический, лиро-эпический да лирический произведений-влакым келгын палышаш, нуным ойырен да аклен моштышаш.
- Ик але тўрлő произведенийласе герой-влакын койыш- шоктышыштым танаастарышаш, ик-гайлыкым да ойыртемем муын моштышаш.
- Тўрлő авторын ик темылан возымо сылнымутыштым танаастарышаш.
- Шке семын лудмо але изобразительный искусство произведе-ний, событий ден герой-влак нерген шке шонымым ойлен да возен сенгышаш.
- Тематике да жанр икгайлык негызеш шочмо литературым руш да моло калык литератур дене танаастарышаш.
- Лудмо произведенийлан (посна ужашлан) простой да слож-ный планым ыштен кертшаш.
- Сылнымутан произведенийыште сюжетым, конфликтым да эпизодым (кульминационный, финальный) лончылымо, тыгак со-бытийым аклыме нравственно-философский темылан сочинений-влакым, шкевуя лудмо произведенийлан аклыммутым возышаш.
- Шке каласыме але возымо шонымашлан планым ыштен мош-тышаш.

Личностный лектыш (результат) семын палемдыман:

- туземше умылышаш: шочмо йылме марий калыкын эн кугу поянлыкше. Тудын полшымыж дене йоча моло предмет-влакымат сайынрак туземеш, творчествожат виянеш, чын айдеме лиеш;
- айдеме шочмо йылмыж дене кугешнышаш, тудым арален ко-дымо нерген тургыжланышаш, яндарлыкше верч тыршышаш, шке ойлымо йылмыжымат вияндаш точышаш;
- йылме поянлык верч тургыжланышаш; шонымашым раш да умылаш лийшын каласышаш; шкенжынат, вес ойлышынат йылмы-жым аклен моштышаш.

Метапредметный лектыш семын ончыктыман:

1. Туземше йылме дене кылдалтше чыла пашам ыштен мош-тышаш:
- ойлымо да возымо текстым күлеш семын чын умылышаш;
 - текстым тўрло семынат лудын моштышаш (тўрысnek, күлеш верым ойырен);

- кӱлеш шинчымашым тӱрло источник гыч налын моштышаш (газет, журнал, справочник, компакт-диск, Интернет, т.м.)
 - посна теме дене шинчымашым тӱрло источник гыч поген, радамлен кертшаш, эн кӱлешанжым ойырышаш, иктешлышаш;
 - ончылно шогышо пашам радамлышаш, лектышым чын аклен кертшаш;
 - шке шонымашым возен але йӱкын умылтарен моштышаш;
 - йолташ-влак ончылно палемдыме теме дене ойлен моштышаш.
2. Тунемше налме шинчымашым, моштымашым илышыште кучылт моштышаш; шочмо йылме дене налме шинчымашым моло йылмым тунемме годым танастарен моштышаш.
3. Кеч-могай илыш пӱрдемаштат ен-влак дене мутланен мош-тышаш; ӱчашымаштат, тыглай мутланымаштат йылме этикетым шуктен шогышаш., йӱшто да шокшо нерген шижмаш, колмо ныжыл сем – чылажат ава да шочмо йылме дене ушалтеш. Шочмо йылме денак йоча умбакыже виянаш тӱналеш: тӱрло модыш, вуйыш толын пурышо шонымаш, ужмо-шижме пӱртӱсышто лийше вашталтыш-влак, лектын шогышо шылтык-шамыч – чылажат ава йылме дене умылтаралтеш, ушеш коdash. Кушкын шумекыжат, илыш корныш пенгыдын шогалмекыжат, тӱрло калык дене тӱрло йылме дене мутланымекыжат, эн ончыч налме шинчымаш-влак айдеме деке уэш шочмо йылмыж денак толыт. Садланак шочмо йыл-мым шот дене тунеммаш сай айдемым куштымаште эн ончыл верыште шога.

Марий литератур предмет дене пашан лектышыже

Личностный лектыш

- шочмо калыкын да тыгак Россий да тӱнямбал калык-влакын тӱвыраштым, илыш-йӱла ойыртемаштым, чон поянлыкштым сайын палышаш; шке калыкым да Шочмӱлым йератышаш;
- тунеммашын кӱлешлыкшым сайын умылышаш, умбакыжат шке шинчымашым келгемден да шарен шогышаш; илышыште шке вержым кычалшаш; могай пашам ыштен кертмыжым палышаш;
- тӱняужмашыж дене кажне калыкын, енын шкешотан улмыжым умылышаш, кызытсе науко виянмым да мер илыш кӱкшытым ужын да шижын моштышаш;
- кеч-могай енынат, калыкынат шкешотан улмыжым умылышаш, пагалышаш; тудын тӱняончалтышыжым, йылмыжым, йӱлажым жаплышаш; моло ен-влак дене мутланышаш, нунын ойыштым умылышаш;
- изирак да кугурак, иктанаш-влак коклаштат, вес калыкын енже-влак коклаштат шкем кӱлеш семын кучышаш;
- школ да мер илышыште шке кӱлешлыкшым умылышаш да моло дене тер пашам ыштышаш;
- яндар чонан поро айдеме лийшаш; самырык ен шке ыштыме пашажлан вуйын шогышаш, ойлымо шомакшылан мутым кучышаш;
- кеч-могай паша годымат, тыглай илышыштат чыла денат мутланен моштышаш, ик ойыш шуаш тыршышаш;
- тӱняште илышын эн шерге улмыжым умылышаш; йыр пӱртӱсым аралаш кӱлмым палышаш;
- ешын, воктенсе лишыл ен-влакын эн кӱлешан да шерге улмыштым умылышаш да нуным аралаш кӱлмым палышаш;
- шочмо, пошкудо да тӱнямбал калык-влакын сылнымут тӱняштым тунемме гоч моторлык, патырлык нерген умылышаш.

Метапредметный лектыш

- тунеммашын кӱлешлыкшым шке умылышаш, ончылан у задачым шынден кертшаш;
- шонымашке шумо корным шке ужын моштышаш, кӱлеш годым шуко корно гыч иктым ойырышаш;
- шонымашке шуашлан ыштыме пашажым шке аклышаш, йонылышыжым муын моштышаш; кӱлеш гын, шонымашке вашталтышым пуртен кертшаш;

- тўналме пашан чын але чын огыл корно дене каяш тўналме жапшым шижшаш, чынжым ойырышаш да мучашлан иктешлен моштышаш;
- пашаште тўрле схеме, символ, модель ден пале-влакым шкалан йершым ыштен моштышаш але улшыжым кучылт кертшаш;
- умылен лудын моштышаш; туныктышо да иктанаш-влак дене пашам ыштен кертшаш; шкетын але группо дене ыштен кертшаш; ўчашымашке пурен але тушеч лектын моштышаш; шке шонымашым ўшандарен ойлен кертшаш;
- йылме поянлыкым илышын тўрле йыжынлаштыже кўлеш семын кучылтшаш; ойлымо да возымо йылмым моштен кучылтшаш;
- кызытсе информационно-коммуникационный технологийым кучылт моштышаш.

Предметный лектыш

- сылнымутан произведенийлаште нелталме тўн проблеме-влакым ужын да аклен моштышаш;
- литератур произведений да тудым возымо жап кокласе кылым умылышаш, сылнымутышто нелталме курымашлык да тачысе кечын нравственный негызшым рашемдышаш;
- литератур текстым лончылен моштышаш: род ден жанр ойыртемем, темым, тўн шонымашым, возышын кумылжым шижшаш, герой-влакын койыш-шоктышыштым рашемдышаш, ик але икмыняр произведенийысе герой-влакым танастарен аклышаш;
- произведенийын сюжет элементшым, чоналтмышым, йылмышым, серастарыме йен-влакым рашемдышаш, идейно-художественный содержанияжым почмаште нунын верыштым палемдышаш;
- сылнымутан произведенийым лончылымаште литературшанче терминологий дене пайдаланен моштышаш;
- литератур полшымо дене шочмо калыкнан илен толмо корныжым, ойыртемалтше койыш-шоктышыжым, керже чон моторлыкшым, тўвыражым, йылме вий-куатшым, поян вершержым шижын да ужын моштышаш, тиде поянлыкым вес калыкын уш-акыл да шўм-чон поянлыкышт дене танастарен аклышаш;
- сылнымутан произведений деке шке кумылжым ончыктышаш, нунылан акым пуышаш;
- литератур произведений нерген шке шонымашым каласен моштышаш;
- авторын позицийжым умылышаш да тудын деке шке кумылым ончыктышаш;
- тўрле жанран произведений-влакым колыштын да лудын умылышаш;
- шочмо йылмын мут поянлыкшым да, текстым кучылтын, произведенийын содержанияжым каласкален моштышаш, лудмо але колыштмо текст почеш йодышлан вашмутым пуышаш, монолог ден диалогым чонышаш;
- тунемме произведений-влакын тематикышт да проблематикыштым лончылымаш дене кылдалтше изложений ден сочиненийым, классыште да менгыште возымо творческий пашам ыштышаш;
- литератур произведений-влакым эстетик могырым аклышаш;
- сылнылыкым ужын да шижын моштышаш.

8 класс

- тунемме произведенийын геройжо-влакын типический сынан улмыштым рашемден кертшаш;
- произведений-влакын жанр ойыртемаштым палышаш;
- ;сылнымут образ да сылнымутан литератур, литературный характер да тип нерген умылымаш-влакым умылтарен кертшаш;
- наизусть тунемшаш текст-влакым сылнын каласышаш;
- писательын суретлыме событий дене сурет-влакым ушышто кучен, каласкален кертшаш;
- произведенийын художественный ойыртемжым шотыш налын лончылышаш;

- произведенийын эпический, лирический але драматический улмыжым умылтарен моштышаш;
- произведенийын тун проблемыжым, идейный содержанияй ден шонымашыжым, чоналтмыжым, образ радамым, йылме ойыртемным умылтарен сенышаш;
- авторын позицийжым, герой да событий-влак деке отношенийжым рашемден кертшаш;
- произведений да герой-влак нерген шонымашыжым каласен але возен кертшаш;
- сылнымутан произведенийм сылнын лудшаш;
- пален налме у мут ден ойсавыртыш-влакым ойышто, возымо годым кучылтын моштышаш;
- шке семын каласыме але возымо шонымашлан планым ыштен кертшаш;
- тунемме произведенийлан, посна геройлан але танастарыме тушка герой-влаклан шонкалыме сынан сочиненийым каласкален але возен кершаш;
- общественно-политический да литературно-критический статья-влаклан конспектым да планым ыштен моштышаш;
- литературный темылан докладым, рефератым возен моштышаш;
- шке семын лудмо книгалан, ончымо кинолан, телепередачылан рецензийым, шке шонымашым возен кертшаш.

9 класс

- сылнымут образ нерген;
- сылнымутан произведенийын структурыжым да йылме ойыртемжым(тема, идей, композиций, герой ден событий-влакын кылдалтмышт, герой-влаклан сурет, портрет, ой, авторын характеристикыже; сылнештарыме йон-влак);
- произведенийын род да жанр ойыртемжым;
- тунемме произведенийын темыжым, идейно-нравственный содержанияйжым, герой-влакын характерыштым почын пуымаште ойыртемалтше эпизод-влакын рольышым;
- авторын шонымашыжым ужын моштышаш, герой ден событий-влаклан акфм пуышаш;
- тунемме произведений-влакын родышты да жанрыштым;
- произведенийын шочмо да кызытсе жап дене кылжым; турло писательын произведенийыштын тема шотышто кылыштым, келшен толмыштым рашемдышаш;
- книган аппаратше, литературоведческий термин, мутер, справочник ден энциклопедий-влак дене пайдаланен моштышаш;
- туныктышын ончыктымыж почеш произведенийым але псна эпизодым сылнын лудашаш;
- эпический произведенийым але ужашым каласкалышаш але возышаш(тичмашын, раш, ойырен налын, кучыкын);
- проблемный йодыш-влаклан устно але возен, кумда вашмутым пуышаш (герой нерген шонкалымаш, произведенийын нравственный содержанияйже);
- литературный, публицистический але свободный темылан шонымашан сочиненийым возышаш;
- шке семын лудмо произведенийлан, герой ден событий-влаклан шонымашым возышаш

Программын содержанияйже

5 класс

Ончылмут	Сылнымутан литератур нерген умылымаш. Лудшыен, книга да автор. Сылнымутан произведений да тудын геройжо-влак. <i>Литератур теорий</i> : сылнымутан литератур – мут искусство.
Калык ойпого	Калык ойпого нерген тўналтыш умылымаш, тудын тўрле лиймыже. Калык ойпогын сылнымутан литературышто верже. Калык ойпогын тыгыде жанрже-влак,
Калыкмут.	Калыкмут – калык ойпогын тыгыде жанрже. Тудын тематикыже, чоналтме ойыртемыже, туныктен каласыме вийже. Ожнысо да кызытсе калыкмут-влак. У тукумым орыштмаште (воспитатлымаште) калыкмутын значенийе.
Тушто.	Тушто – калыкын пўсе уш-акылжым ончыктышо кўчык сылнымутан ой. Тудын посна предметым але пўртўс кончышым туштен каласыше, калыкын аллегорий сынан шонымашыжым кумдан почын ончыктышо вийже. Паша, пўртўс вий, вольык да янлык нерген тушто-влак.
Калык пале.	Калык пале нерген умылымаш. Кугезе марийын пўртўс кончышын, игече вашталт толмым тўткын эскерен шогымыжым калык палым шочыктымыжо. Пўртўс да айдемын пашаж дене кылдалтше калык пале-влак. Калык палын игечым эскерымаште верже.
Ойере.	Ойере –кугезе марий калыкын самырык тукумым туныктымаште да орыштмаште кумдан кучылталтше мунлоой. Тудын чоналтме ойыртемыже, илыш-йўлаж дене кылдалтмыже да кызытсе жапыште йочам шуарымаште верже.
Йомак «Ший пўян Ший Пам-палче»	Йомакын содержанияжы, тўн геройын – Пампалчын – ойыртемылтыше койыш-шоктышыжо, сын-кунжо. Моло герой-влакын койышышт. Йомакын тўн шонымашыже. Айдемын шке пиал, порылык верч кучедалмыже. «Осал» да «поро», «чын» ла «йонылыш» концепций-влакын рашемдалтмышт. Йомакыште кумытан чотын верже. Йомакын юзо тўсше, йылме ойыртемыже. <i>Литератур теорий</i> : калык ойпого (фольклор). Фольклорын жанрже-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йўла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын ойыртемылтыше йылмышт да чоналтмышт.
Шке семын лудаш да канаш	Марий да родо-тукуым калык-влакын йомакышт: «Чоя шоншо», «Йорло ден поян изак-шоляк» (марий калык йомак-влак), «Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак), «Меран» (манси калык йомак).

Марий сылнымутын тўналтыш ошкылжо С. Чавайн. Марий литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар. «Поэт лўмем кузе лекте». «Ото»	Марий сылнымутан литературы классикше П С.Г. Чавайнын илыш корныжо, калык ойпого деке шўманмыже, тудым шке творчествыштыже устан кучылтмыжо. Сылнымутан книган да калык ойпогын ончыкылык писательым шкегыч возаш кумыландымышт. Икымше марла почеламутын шочмыжо. Поэт – калыкын ончыльенже, илышым келгын умылышо гражданин
Кайык-влак», «Йолагай ден Пулагай»	Авторын марий калык ойпого традицийлан энертымыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт, чоналтме ойыртемашт.
Литератур йомак Пет Першут. «Кутко сўан».	Пет Першут. «Кутко сўан». Поэт нерген кўчык ой. Йомак-поэмын содержанияж, тудын темыже да тўн шонымашыже.Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышышт. Почеламут формо дене возымо йомак-поэмыште фольклор традиций.Йомакым каласкалышын (повествовательын) образше. <i>Литератур теорий:</i> литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Теме. Тўн шонымаш.
Марий сылнымутышто йоча тўня	Ойлымашын ХХкурымын 20-шо ийласе илыш чынеш негызлалтмыже. Жапын ойыртмжым, калык илыш-йўлам да айдемын койыш-шоктышыжым сўретлымаште писательын мастарлыкше. Мичун сын-кунжо, илыш нелылыкым сенен лекташ тыршымыже, вий-куатше. Йочан илыш пўрымашыштыже моло герой-шамычын верышт. Персонаж-влакын нравственный тўсышт, илыш ойыртмашт, сын-кунышт, койыш-шоктышышт. Пейзаж да ойлымашын содержанияж, событий-влак. Писательын марий енын илышыжым да пўртўсым сўретлымаште мастарлыкше. <i>Литератур теорий:</i>ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Пейзаж да тудын шуктым сомлжо (функцийже). Повествований. Описаний.

6 класс

Калык ойпого.	«Илыше кў» легенде. Легенде-калык устный творчествын ойыртемалтше видше: исторический але шонен лукмо событий нерген сылнымут каласкалымаш.
«Акпарс» преданий.	Преданий – ик тукум гыч вес тукумыш историйысе событий-влакым устно калскалымаш. «Акпарс» преданийыште ончыктым исторический событий-влак
Муро-влак.	Муро-сем да мут дене каласыме произведений. «Ошвичынат келгыжым шинчем ыле гын...», «Вўдше йога, серже коदेश», «Коремжат келге, вўдшат уке...», «Эр кечыже лектеш йошкарген» калык муро-влак, нунын нравственный негызышт.
Сылнымутан литературышто айдемын илышыже.	. Н. мухин. Эрык кечым, илыш куаным, патыръемым, шочмо калыкым, поян пўртўсым моктышо поэт. «Шурно» почеламут. Пўртўс поянлык, шурно лектыш да айдемын надырже – илышын нравственный сынже. «Шурно» почеламут, «салтак муро» почеламут.
А.Мичурин-Азмекей	Пўртўс мурызо. «Керем онго» ойлымаш.
Шабдар Осып.	Поэтын илышыштыже куанымаш да ойгыжо, икшыве-влак деке кумылжо, нунын тўня умылымашыштым палымыже. «Тўшка вий дене» повестьыште айдеме да пўртўс темым тарватымыже
В. Иванов.	Писательын литератур творчествыш толмо корныжо. Йоча психологийым сайын палымыже. «Вўдше келге, серже тура» повесть
В. Юксерн.	Писательын литературный творчествыш толмо корныжо. «Атаманыч» повестьыште йоча-влакын салтак-влак дене пырля тушман ваштареш крдалмышт.
Г. Матюковский	Поэт нерген ой. «Петю» поэме –шочмо элым да калыкым йоратыме нерген произведений.
Н. Ильяков	Поэт нерген ой. Сар жапыште возымо произведенийже-влак. «Шочмо порт» почеламутын нравственный да патриотический сынан улмыжо
Н. Лекайн.	Писатель нерген ой. «Шортньо падыраш» повестьыште йоча-влакын келшен, икте-весеыштым умылен илымышт, ялысе пашалан шўманлийын кушмышт. Семён Николаев. Поэт нерген ой. «Ик пушенге окыште пўртўсым» почеламутын нравственный негызыше, патриотический сынан улмыжо. «Эрдене» почеламутышто поэтын «Мо тыгай шочмо эл?» йодышым тарватымыже да тидлан вашештымыже.
Иван Горный	. Поэт нерген ой: тыныс илыш – жапын моторжо. «Монгышко» почеламутышто салтак илышым, гражданский долгшым ончыктымаш. «Мый ўдем» почеламутын лўмжо, тудын ойыртмже. М. Якимов. Поэт нерген ой. «Родина» поэтын шочмо элым, ялым келгын шижмыже, нунын дене кугешнымыже, калык-влакын келшен илымыштым моктымыжо

7 класс

Литератур теорий: литература – мут искусство.	Я. Элексейн. Марий калыкын илышыжым келгын палыше писатель Лудаш да тунемаш «Ўрмёк»
--	--

МАРИЙ СЫЛНЫ-МУТЫШТО КАЛЫК ИСТОРИЙ	Авторын кугезе мари́й-влакын илыш-йӱлаштым, койыш-шок-тышыштым, сурткӱргӱ поянлыкыштым, погыштым, пашаштым устан сӱретлымыже. Ӗрмӱкын да Лотайын, Ӗрмыза ден Чепишын, ватыжын, Ямбикан, Эшполдын сын-кунышт, койышышт, социально-нравственный сынышт, илыш деке ончалтышышт, пӱрымашышт. Писательын мастарлыкше. Повестьын йылмыже, тошто мари́й илышым, историй чыным сӱретлен ончыктым о́йыртомже. Литератур теорий: архаизм, портрет, пейзаж. Ким Васин. Писательын творчествыштыже мари́й калыкын илен толмо корныжо Лудаш да тунемаш «Юкей Егоров» Ойлымашын историй событиеш негызлалтмыже. Российысе вес калык дене пырля мари́й калыкын социальный шыгыремдылмаш ваштареш шогалмыже. Кок тӱшка герой. Нунын сын-кунышт, койышышт, илыш позицийышт. Мари́й старшина Юкей Егоровын неле илыш пӱрымашыже, эрык верч кучедалше-влак радамыш шогалмыже. Ялкийын патыр койышыжо. Произведенийын героико-патетический сынже: шӱм-чоным тарватыше, ойгандарыше, куандарыше кумылжо. Писательын событий-влакым сӱретлымаште мастарлыкше. Ойлымаште пӱртӱсын верже. Произведенийын чоңалтмыже, авторский чакналтыш. Йылме ойыртом. Литератур теорий: монолог, диалог. Тӱшка сцене. Шке семын лудаш да канашаш К. Васин. «Мурызын шомакше», «Атаманын кердыже». Шабдар Осып. «Акырсаман». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.) В. Юксерн. Писатель нерген ой. Творчествыштыже илыш гыч налме герой-влак Лудаш да тунемаш «Вӱдшӱ йога – серже коদেশ» Первый мари́й академик Василий Петрович Мосоловын йоча да рвезе годсо жапше, йорло кресаньык ешеш шуаралтмыже: ойгыжо, куанже, тунеммыже, илыш позицийже, нравственный сынже, пӱртӱс дек кумылжо, пӱртӱс вийым умылаш тыршымыже, илыш дек мелын шогымыжо. В.П. Мосолов – калыкын эргыже. Повестьыште илыш чын да авторын шонен лукмыжо (художественный вымысел), нунын кокласе кыл. Повестьын йылмыже. Литератур теорий: сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
В. Сузы. Писательын усталык корныж нерген ой (2 шагат)	Лудаш да тунемаш «Вакш йонышта» Произведенийыште ял илышым, элгӱргысӱ вашталтышым ончыктымаш. Павыл ден Микита кокласе вашпижмашын негызше. Ойлымаште «порылык» да «осаллык», «айдемын пӱрымашыже» да «чап», «сулык», «намыс» умылымаш-влакын ончыл радамыш лекмышт.

	Герой-влакын – Павылын, Микитан, Хөтин – сын-кунышт, ойыр-темышт. Произведенийысе вуймут ден тўн шонымашын кылдалтмышт. Пейзажын событий-влакым рашемдаш полшымыжо. Литератур теорий: эпиграф. Антитезе. Шке семын лудаш да канашаш В. Исенек. «Капар тукум». И. Ломберский. «Чын лўмжө Кузьма». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)
МАРИЙ ПОЭЗИЙЫН У СЫН, ФОРМО ДЕНЕ ПОЙДАРАЛТМЫЖЕ (7 шагат)	Олык Ипай. Поэт-новатор Лудаш да тунемаш «Шыже кечын» Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумылжым чапландарымыже. Илышыште да пўртўсыштө лийше посна кончышым да событийым сылне образ-влак гоч сўретлаш, лирический геройын шўм-чон шижмашыжым келгын почын пуаш тыршы-мыже. Поэтын пўртўс, йоратымаш нерген поэзийыштыже философий сын, у образ-влак, сылнештарыме йон. «Поэт» (триолет) Почеламутын содержанийже да тўн шонымашыже. Кугу поэт С.Г. Чавайнын творчестважым аклыме кўкшыт. Авторын возымаштыже оптимизм шўлыш, кугешныме кумыл. Почеламутын чоңалтме ойыртеме, сылнештарыме йонжө-влак. Сылнымут мастарын марий поэзийым у поэтический формо-влак дене пойдарымыже. Литератур теорий: поэзий да проза. Лирике. Лирический произведений-влакын тўрлө лиймышт, видышт, нунын коклаште икгайлык да ойыртеме. Триолет. Йыван Кырла. Поэт да киноартист Лудаш да тунемаш «Шочмо кече» Почеламутышто авторын эрыкым, пиалан илышым моктен мурымыжо. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Поэтын шке илышыж гоч калык илышым сўретлымыже. Лирический геройын нөлталтше кумылжо, илышыште шке вержым мумыжо. Почеламутын темыже да тўн шонымашыже. Ава – илышын негызше, илышумылымашын чынже да сынже. Произведенийын нравственный да лирике сынже, лывырге йылмыже. «Муралтем мый йывыртен» Поэтын, эртен кодшо илышым шарнен, ончыкылыклан нравственный кўварым вакшмыже, пўрымашым палемдымыже. Почеламутышто илышлан куан кумыл нөлтмө, шўм гыч лекше мурын раш, яндарын йонгалтмыже. Литератур теорий: танастарымаш, ассонанс, аллитераций, метафор. Почеламутын чоңалтмыже: ритм, стопа, рифме.

	А. Бик. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Сонет-влак» Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын түрлө кундемлаште илыше марий-влак коклаште улшо кыл проблемым тарватымыже. Сонет – почеламут дене возымо произведений. Тудын формыжо. Литератур теорий: сонет. Амфибрахий. Анапест. Шке семын лудаш да канашаш Г. Гадиев. «Авамлан». З. Дудина. «Кас кава». В. Изиянова. «Йўлат ваштар-влак». В. Колумб. «Шочмо кундемаште».
МАРИЙ СЫЛНЫ-МУТЫШТО МЫСКАРА ЖАНР ТРАДИЦИЙ	М. Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак Лудаш да тунемаш «Ече» Иванов Васлийын сын-кунжо, койышыжо, шонкалымашыже, вашталт толмыжо. Иванова Марпан илыш позицийже, илышумылымашыже, пелашыжым чын корныш вистараш тыршымыже. Ойлымашын чоңалтме ойыртемыже, йылмыже. «Парашют» Произведенийын «Ече» ойлымаш дене икгайлыкше. Шемер енын илышышкыже спортын шынген пуремыжо. Майрукын образше. Спортым, поснак парашютым, йоратен шындымын амалже. Ипат кочан спорт деке мелын лийме корныжо. М. Шкетанын мыскара ойлымаш-влакым возымо мастарлыкше, произведений-влакын чоңалтме, сылнылык да йылме ойыртемышт. Литератур теорий да историй: мыскара, юмор да сатир. Мыскара ойлымаш жанрын ойыртемыже (чоңалтмыже, сылнештарыме йонжө-влак, мыскара элементше). Мыскара ойлымаш жанрыште М. Шкетанын традицийже. Шке семын лудаш да канашаш Дим. Орай. «Осып Ваня». М. Рыбаков. «Мик-мек». М. Шкетан. «Меран лу», «Команмелна». С.Г. Чавайн. «Орва шўдыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)
КИНДЕ – ИЛЫШ НЕГЫЗ Ю.	Ю. Артамонов. Писательын творчествож нерген ой Лудаш да тунемаш «Киндет перкан лийже» Произведенийыште «Кинде – илыш вий, илыш пиал, тиде пиалым аклен да переген моштыман» тўн шонымашым шындырмаш. Киндым ончен-куштышо Васи Йыванын сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын паша усталыкше, киндым ончен куш-тым акым палымыже, у тукумым шке илыш опытан энгертен туныктымыжо. Пашаште чапым налше, илышым палыше ен да самырык тукум кокласе кыл.

	В. Абукаев-Эмгак. Писательын усталык корныж нерген ой Лудаш да тунемаш «Кинде шултыш» Ойлымашын нравственный негызше, сынже, келгытше. Семоннын койыш-шоктышыжо, кинде деке кумылжо, тидлан амалже. Киндын илышым аралыме вийже. Произведенийыште тудым аклы-ме да перегыме йодышын пұсын шогымыжо. Ава да икшыве коклесе кыл. Ойлымашын чоңалтме да сылнылык ойыртемже. Литератур теорий: произведенийын сюжетше. Сюжетын элементше-влак (экспозиций, завязке, действийын кушкын толмыжо, кульминаций, развязке) нерген умылымаш. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь. Шке семын лудаш да канашаш И. Горный. «Кинде». В. Дмитриев. «Кинде». Д. Исламов. «Кинде», «Нур оза». А. Селин. «Кумшо кинде», «Кинде – илыш вож». И. Стрельников. «Пасу лұшка».
МОГАЙ ИЛЫШ, ТУГАЙ ЧАП	В. Колумб. Поэтын илышыже да творчествож нерген ой Лудаш да тунемаш «Шочмо йылме» Айдемын илыш пұрымаштыже шочмо йылмын верже. Шочмо йылме – эн шерге поянлык. Тудын шочмо мланде, шочмо калык дене кылдалтмыже, кумда илыш корныш лекташ волгыдо ұшаным, вий-куатым пуэн шогымыжо. Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже. «Мыйын корнем» Кугу Ачамланде сар жапысе илышым авторын шке илышыжлан энтерген иктешлымыже. Лирический геройын образше, тудын илыш лонгаш, пашаш шуаралтмыже, нравственный сынже, волгыдо ку-мылжо, сылнылыкым, поэзийым йоратымыже. Поэмын гражданский сынже, чоңалтмыже, сылнештарыме йөнжө-влак. Литератур теорий: автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым сүретлыме йөн-влак. В. Рееж-Горохов. Артист, поэт, писатель, драматург Лудаш да тунемаш «Элнет» Поэтын шочмо кундем, шочмо калык нерген шұм гыч лекше ойжо. Элнет – марий мландым иктешлыше символ сынан образ. Почеламутын шонкалаш таратымыже, кугезе мланде деке йоратымаш шижмашым да кугешныме кумылым тарватымыже. Произведенийын сылнылык ойыртемже. Литератур теорий: символ нерген умылымаш. Шке семын лудаш да канашаш Г. Матюковский. «Сенгымаш корно дене» (ужаш-влак). С. Николаев. «Шочмо йылме». В. Рееж-Горохов. «Кузе илет, ялем». А. Селин. «Мемнан урем».

	А. Степанов. «Шочмо йылме». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на- лмышт почеш.) Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак В. Рееж-Горохов. Вож. – Йошкар-Ола, 2001. А. Степанов. Колымшо курым. – Йошкар-Ола, 1970. Леена Лаулайнен. Финн поэтессе нерген кӱчык ой Лудаш да тунемаш «Чачавий» Айдеме лӱмын илыш пӱрымаште верже. Авторын «Лӱмнеретым кӱшнӱ кучо» калык ойын шонымашыжым, кеч-могай илыш си- туацийыште шке лӱм дене кугешныме кумылым почын ончык- тымыжо. Почеламутын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыр- темже, муро пӱрымашыже.
--	---

8 класс

. Ончылмут	Илышым искусствышто образ гоч ончыктымаш. Сылнымут образ. Литератур – сылнымут искусство. Искусствын моло видше. Лите- ратурын тӱрлӱ жанрже.
МАРИЙ КЛАС- СИК-ВЛАКЫН ТВОРЧЕСТВЫШТ	С. Чавайн. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Шылше» Ойлымашын фольклор негызше да келге реализм содержанияжы. Авторын пӱсӱ социальный проблемым тарватымыже, тудым ра- шемдымаште калык поэзийын верже. Произведенийын чоҥалтмыже, сылнылык ойыртемже. «Акпатыр» Драмын исторический негызше, героике сынан улмыжо. Илы- шым кумдан авалтыммыже. Калыкын шке эрыкше верч кучедалмы- же. Акпатыр. Геройын произведенийыште верже, рольжо, койыш- шоктышыжо, илыш деке ончалтышыже. Событий-влакын вашталт толмышт семын тудын кушкын, виян толмо ойыртемже. Калык верч шогымыжын амалже да нравственный негызше. По- встанец-влакын атаманышт марте кушмыжо, героико-романтиче- ский тӱсшӱ. Пекеш Савий. Акпатыр дене таҥастарымаште тудын сын-кунжо, калык деке ончалтышыже, илышумылмашыже, койышы-жо. Паймыр ден Токтанай. Калыкын ойыртемалтше, ӱшанле, чын верч шогышо, пенгыде эргышт. Тойблат ден Пашай. Социальный сынышт, койышышт, илы-шы- ште верышт. Эвика ден Эвай. Чон моторлыкышт, пенгыдылыкышт, нравст- венный сынышт.

	Эвайын ачаже Муканай, Пекеш Савийын ватыже Верай, Марпа ўдыржө, тулык вате Малика. Нунын сын-кунышт, ойгышт, куанышт, ылышышт. Авторын Акпатыр да моло герой-влак деке кумылжо. Драмын социальный сынже. Герой-влакым танастарымаш. Контраст. Драмыште марий калыкын ылыш-йўлаже. Илыш чын, историй событий-влак да авторын шке шонымашым ешарымыже (вымысел). Авторын калык ойпого материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын чоңалтмыже, йылме ойыртемже, сылнылыкше, романтизм шўлышыжө. Литератур теорий: образ-характер. Тўн литератур направлений-влак: романтизм да реализм. Романтический герой. Литературышто историй ылыш чын да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опер, либретто, арий, хор нерген умылымаш Шке семын лудаш да кангашаш веденийын чоңалтмыже, йылме ойыртемже, сылнылыкше, роман-тизм шўлышыжө. Литератур теорий: образ-характер. Тўн литератур направлений-влак: романтизм да реализм. Романтический герой. Литературышто историй ылыш чын да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опер, либретто, арий, хор нерген умылымаш. Шке семын лудаш да кангашаш С.Г. Чавайн. «Дезертир-влак» повесть, «Мўкшотар» драме, «Сай кутырет, марий калык!», «Революций» почеламут-влак. Шабдар Осып. «Марий кундемлан», «Вурс йўк» почеламут-влак. (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.) В. Сави. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Муро орланге» («Тўня мур» ужаш) Ойлымаште йыр улшо пўртўс ылышын, тудын моторлыкшын айдеме ылыш дене чак кылдалтмыжым сўретлен ончыктымаш. Му-рын кумылым нўлтышжө, ылышым сўрастарыше, куатым ешарыше вийже. Ойлымашын йомак, аллегорий сынан улмыжо. Тудын сылнылык ойыртемже. Н. Игнатьев. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Комсомол ўдыр» (ужаш-влак) Произведенийын ылыш чынеш негызлалтмыже. Элыште граждан сар жапыште лийше ылыш пуламыр. Миронова Огаптя – калыкын ўдыржө, тудын ылышумылымашыже, у ылыш чынлан пенгыдын ўшанымыже, тудын верч лўдде шогымыжо. Анфиса – ылышын шере-кочыжым изинек пален кушшо ўдыр. Тудын «тул-вўд вошт» эртымыже, аважын тўналмыжым умбакыже шуйымыжо. Герой-влакын пўрымашышт, нравственный негызышт. Произведенийысе событий-влакым кызытсе жап
--	---

**КӨН ЭЛЖЕ ВЕРЧ
ШҮМЖӨ ЙҮЛА –
ТУДО ПАТЫР**

Дим. Орай. Илыш да усталык корныжо

Лудаш да тунемаш

«Чолга шұдыр»

Повестылан негыз лийше материал. Повестын темыже, идейже да содержанияже, нравственный да патриотический сынже.

Сергей Суворовым ончен куштымаште аважын, Павыл коча-жын, пошкудыжо-влакын, кундемын, ялын, школын суапышт.

Сергей Суворов – туныктышо. Тудын сар корныш толмыжо, сын-кунжо, чоншижмашыже, патырлык корныш тошкалмыже.

Сергей Суворов – шочмэлын да калыкын эргыже.

«Чолга шұдыр» повесть – очерково-публицистический, роман-тический шұлыш дене возымо поэзий сынан произведений. Тудын самырык тукумым шочмэлым йөраташ, аралаш ямдылымаште вер-же.

Повестын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнештарыме йонжө-влак, сылнылык ойыртемже.

Н. Лекайн. Илыш корныжо да творчествыже.

«Шонго мичуринец»

Очеркын темыже, тўн шонымашыже да сюжет корныжо. Произведенийыште тўн геройын – Н.А. Александровын – койыш-шоктышыжо, пўртўс деке кумылжо, пашалан чулым улмыжо.

Произведенийын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнылыкше.

Литератур теорий: очерк, публицистике, сылнымутан произведенийыште илыш герой. Литератур герой да персонаж-влак. Тўшка герой-влаклан характеристике.

М. Казаков. Поэтын илыш да усталык корныжо

«Онар»

Почеламутышто Онар патыр дене кугешныме кумыл. Авторын легендысе геройын символ сынан образше гоч патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш эре ямде улмо шижмашым моктен мурымыжо.

Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемже.

«Лесникын мутшо»

Пўртўс да айдемын пўртўсыштө верже.

Япий кугызан илыш позицийже, пўртўсын моторлыкшым ужын да умылен моштымжо, поянлыкшым арален шогымыжо. Лирический геройын койыш-шоктышыжо, йылме ойыртемже.

Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртемже.

М. Рыбаков. Илыш да усталык корныжо

«Ачамын йөратыме мурыжо»

Произведенийын лирико-драматический сынже, реализм негызше. Авторын марий калыкын сар да сар деч варасе илышыжым кумдан сўретлен ончыктымжо.

Виктор Эмановын койыш-шоктышыжо, нравственный негызше. Мурын калык-влак да тукум кокласе кылым ушен шогышо символ сынан образше.

Произведенийын пафосшо, чоңалтме да йылме ойыртемже.

Шке семын лудаш да кангашаш

М. Казаков. «Поро кече», «Келшымаш».

В. Чалай. «Авамлан серыш».

ШОЧМО МЛАНДЫН ШОК- ШЫЖО	Осмин Йыван. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Марий Эл» Марий Эл – шочмо кундемын поянлыкшым, моторлыкшым, иза-шольо калык-влакын келшен илымыштым иктешлен, ушен шогышо образ. Почеламутын сылнылык ойыртемже, романтике шўлышыжō, кумыландыше сынже. «Уна» Марий ўдырамашын илышыже, тўняумылымашыже, калык илыш-йўла ойыртемным жаплымыже. Унай – илышыште шке вержым палыше, умылен шогышо образ. Ўдырамашын куанже, паша верч колянымыже, эхсыде тыршымыже, шотан ава, ура чонан айдеме улмыжо. Унайын, вес кундемласе илышым ужын, шўм-чон, уш-акыл поянлыкым, тўняончалтышым, улылымашым пойдарымыже, кумдандымыже. Поэмын лиризм кумылжо, шўм-чон шижмашым почын пуымаште пейзажын, калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йон-влакын верышт. Поэмын ойыртемалтше йылмыже: эпитет, танастарымаш-влак. Г. Алексеев. Писатель нерген ой. Лудаш да тунемаш «Пōрт» Писательын ялысе илышым келгын палымыже, илыш кончы-шым шижын моштымыжо. Пōрт образ гоч шочмо ялын историй-жым, пўрымашыжым, ончыкылыкшым почын пуымо мастарлыкше Авторын илыш, шочмо вер нерген шонаш ўжмыжō. «Шочмо мландын шокшыжо» Лудышын чоңалтме ойыртемже. Тўн герой. Тудын символ сы-нан улмыжо. Автор да герой. Произведенийын темыже да тўн шо-нымашыже. Писательын йылме мастарлыкше. Литератур теорий: описаний, повествований. Символ. Новелле. Шке семын лудаш да кангашаш Г. Алексеев. «Ава – кече гае», «Шошо – пайрем», «Гармонь». Осмин Йыван. «Керебеляк», «Пўнчер», «Шемшыдан пасу». А. Тимиркаев. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Тукым кыл» «Тукым кыл» шонымашын нравственный сынже, негызше. Ача-коча-влакын тўналме корныштым самырык тукумын шуяш ямде улмыжо. Илалше ден самырык кокласе кыл – илышын негызше, ончыкылыкшо, пўрымашыже. Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже. Литератур теорий: почеламутын чоңалтмыже. Кок слоган стопа (ямб, хорей). Ударениян да ударнийдыме (мужской да женский) рифме-влак. В. Изилиянова. Поэтессе нерген ой Лудаш да тунемаш «Мый тышан шочынам» Шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртемже Произведенийын нравственный негызше. Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемже. М. Кудряшов. Писатель нерг Лудаш да тунемаш
---	---

	«Тулык окна-влак» Кугыен да икшыве-влак кокласе кыл. Писательын тулыкеш кодшо йоча-влакын койышыштым, кумылыштым, чоншижмаш-ыштым сүретлыме мастарлыкше. Произведенийын нравственный негызше. Ойлымашын чоңалтме да йылме ойыртомже. В. Петухов. Сылнымут мастар нерген ой Лудаш да тунемаш «Эре поро лийже» Почеламутышто порылыкым илыш негыз семын аклымаш. Поэтын «Поро лийже мландымбалне, кажне ешыште да айдеме шүм-чонышто» шонымашым сылнымут гоч шындарымыже. Авторын сылнештарыме йөнжө-влак. Роберт Миннуллин. Татар поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Пошкудын ак – Юмын ак» Поэтын пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-весым пагален илымыштым сүретлымыже. Почеламутын сылнылык ойыртомже. Ушеш тунемаш произведений-влак В. Изилянова. «Мый тышан шочынам». М. Казаков. «Онар». Дим. Орай. «Чолга шұдыр» (ава нерген ужаш); Осмин Йыван. «Марий Эл». В. Петухов. «Эре поро лийже». А. Тимиркаев. «Тукым кыл».
Литератур теорий да историй гыч све-дений-влак)	Литератур – мутобраз искусство. • Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Литератур герой. Түн да второстепенный персонаж. Литерату-рышто курымашлык теме-влак. • Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо. • Литератур произведенийын формыжо да содержанияйже нерген шинчымашым келгемдымаш: тема, түн шонымаш, пафос, проблеме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь. • Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш. • Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктемур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. • Түн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой. • Очеркыште, публицистикыште, сылнымутан произведенийыште илыш гыч налме герой. Прототип. Литератур герой да персонаж-влак. • Литературышто традиций да у сын. • Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Геройын йылме ойыртомже.

	• Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йӧн-влак. Гиперболо, гротеск, антитеза. Символ нерген умылымаш. • Проза да поэзий. Почеламутым чонгым негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемдымаш. • Марий сылнымутын ойыртемже, вес калык литератур дене
--	---

9 класс

Ончылмут	Марий сылнымутан литератур нерген умылымаш. Тудын виян толмо йыжынже-влак. Историй темылан возымо произведенийшамыч.
МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО КАЛЫКЫН КУГУ СОЦИАЛЬНЫЙ СОБЫТИЙ-ВЛАК ЖАПЫСЕ ИЛЫШЫЖЕ	Я. Ялкайн. Илыш да усталык корныжо. М. Горький ден Я. Ялкайн кокласе кыл Лудаш да тунемаш «Андрей Толкын» (посна ужаш-влак) Элысе илыш кончышын кугу масштабан улмыжо, тудын марий ялышкат толын шумыжо. Повестьыште сӱретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойго-куанышт, йӱлашт, патриархальный илыш-шын «помыжалтмыже», у саманын шӱлышыжӧ марий ялыш, ешыш шынген пуримо. Мер илыш да марий кресаньыкын илышыже. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Андрей Толкынын шуаралт, кушкын толмо корныжо, илышон-чалтышыжын вестӱрлем виянмыже. Андрей Толкын йыр улшо герой-влак: ачаже, аваже, Зайнит Эрай, Салек, Иван Алексеевич Унгаров, Борис Николаевич; Даулат, Русов, Мухамыттен. Еш, ял, школ-коммун илыш. Повестьыште калык илыш-йӱла, фольклор да этнографий материал. Произведенийын йылме поянлыкше, чоҥалтмыже; сюжет корно. М. Горький ден Я. Ялкайнын вашкылышт. Литератур теорий: ойлымаш да повесть, нунын икгайлыкышт да ойыртемашт. Теме да идей. Биографий да автобиографий. К. Коршунов. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Аксар ден Юлавий» Марий калыкын курымла вошт эртыше илыш йыжынже. Историй кончыш да драмыште почын пуымо событий-влакын нравств-венный негызышт. Драматический событий-влак да айдемын пӱрымашыже. Марий князь Ялантай – шочмо калыкын ӱшанже. Тудын илемже – эрык верч кучедалме верын рӱдыжӧ. Ялантайын шонымашы-же, ошкылжо, кугезе коча-влакын сугыныштан, пӱртӱс вийлан ӱшанымашыже. Курайын илыш деке ончалтышыже, позицийже. Юлавий. Шӱм-чон моторлыкшо, тӱжвал сынже. Аксар, Изерге, Тулбай – марий калыкын чолга эргышт.

	Ўдырамаш-влакын ылышыште верышт (Эчавий, Тойвий, Йыл-давий). Драмыште калык-влак кокласе пагалымашым ончыктымаш. Писательын марий ылыш-йўлам, айдемын койышыжым почын пуымаште мастарлыкше. Произведенийыште фольклор да этнографий материалын верже. Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политический төрсыр, шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже – пьесын тўн шонымашыже. Драмын чоңалтмыже: завязке, действийын виян толмыжо, кульминаций, развязке. Кыдеж, сўрет, кончыш. Ремарке. Пьесын сложный планже. Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлыкышт да ойыртемашт. Произведенийын чоңалтмыже, сюжетше. Шке семын лудаш да канашаш Н.М. Арбан. «Янлык Пасет». Я. Ялкайн. «Андрей Толкын», «Ужар жап», «Ола». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.) Н. Ильяков. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Нимучашдыме муро» («Опак Микита») «Опак Микита» – почеламут дене возымо роман. Тудын темыже да содержанияйже. Опак Микита – марий калыкын ойыртмалтше образше. Тудын нравственный негызше. Геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо. Илышын калык да шочмэл деч ойыраш лийдыме улмыжо. Сидыр Опак – ешвуй, Микитан ачаже. Ача да эрге кокласе кыл. Праско – тыглай марий ўдырамаш. Тудын ойго ден куанже, койышыжо, ылышумылымашыже, шўм-чон моторлыкшо, портретше. Торговой Ватю, Микаля, поп Арсентий. Произведенийын лирико-эпический сынже (лирический да авторский чакналтыш-влак, исторический событий-влак). Романын чоңалтмыже. Антитезе. Контраст йон. Сылнылык ойыртмем, калык ойпогын верже. Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман. «Онтон Иван» Кугу Ачамланде сар деч варасе ылыш ойыртмем. Произведенийыште нўлталме проблеме-влак. Конфликтын негызше. Онтон Иваннын поро койышыжо, паша кумылжо, чын верч шогымыжо. Писательын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме ылыш ойыртмем почын пуымо мастарлыкше. Семен Вишневский. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Пиал» Произведенийыште сар ваштареш да тыныс ылыш верч кучедалме теме. Поэмын тўн шонымашыже. Сар корным эртыше салтакын ылышыште айдемын верже нерген шонкалымыже, самырык туку-
--	--

	мым ончен куштымаште поро традиций кўлмō нерген проблемым нōлталмыже. Поэмыште авторын позицийже. Геройын илыш йыжынже да ойыртомже. Поэмын лирике сынан улмыжо: авторын чоншижмашыжым, шонымашыжым, психологийжым лирический геройын образше гоч почын пуымаш. Поэмын чоңалтмыже: геройын исповедьше, сугын мутшо, шонымашым калык ончык лукмыжо. Йылме ойыртом, сылнештарыме йōн-влак. Содержанийым почын пуымаште лирике чакналтышын, танастарымашын, олицетво-ренийын, риторический йодышын да кугу кумыл дене каласымын (восклицаний) верышт. Литератур теорий: лирический герой, литератур герой. Автор-повествовательын образше. Шке семын лудаш да канашаш В. Чалай. «Авамлан серыш». С. Вишневский. «Шўм гыч шўмыш». Муса Джалиль. «Мыйын мурем».
КЫЗЫТСЕ МАРИЙ ЛИТЕРАТУРЫН ВИАҢМЕ ОЙЫРТЕМЖЕ	Кызытсе марий литературы ончыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш-влакым радамлымыже. Тудын у теме, герой да жанр формо, психо-логизм дене пойдаралтмыже, философий сынже, калыкын тўняужмаш деке лишеммыже, публицистике йогынжо. Прозын рўдō жанр семын ойыртомалтмыже. Писатель-влакын марий калык илен толмо корнын «ош тамгаже-влак» деке мелын савырнымышт, тудын тўняумылымашыжым, шкешам калыплалтмыжым да кушмо амалжым шымлымашт, шочмо йылмын, культурын тачысе азапше да ончыкылыкшо нерген чон вургыжын шон-калымашт. Марий поэт-влакын мерсото да политике илыш деке посна тўткышышт, саманын сынжым, айдемын кōргō тўняжым келгынак почын пуаш тыршымашт. Поэзийын публицистике сынже, элгōргысō илыш йогыным у семын аклаш ўжмыжō. Поэзийыште у сылнештарыме йōн, стиль да жанр ойыртом. Драматург-влакын у темым да сылнымут формым кычалмышт. Нунын мер-политике илышын ситыдымашыжым, тōрсыржым тўжваке лукмышт, тудын вожшым почын ончыктымашт. Айдемым поро шўм-чонан, яндар шонымашан лияш, ар почеш илаш ўжмышт. Кызытсе марий драматургийын калык историй, философий, мифологий да религий дене кылже. Сылнымут мастар-влакын традицийым у семын ончымышт. Ю. Рязанцев. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Ава шўм» («Тўня ўмбалне шарлыше балладе») Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын курымашлык «Ава шўм» темым шочмо калыкын шинчаончалтышыже, шижма-

	шыж гоч почын пуымыжо. Каласкалыше геройын (герой-рассказчик) аван көргывийже, куатше да келге ушыж дене кугеш-ныме кумылжо. Произведенийын трагический пафосшо, чоңалтме да сылнылык ойыртемже. М. Илибаева. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Орина кова» Повестыште кызытсе илышлан келшыше йодыш-влакым – ача-ава да икшыве, самырык да шонгыен-шамыч кокласе кылым – сүретлымаш. Поро (Орина кова) ден осал вийын (Пестай) ваштукнымышт, кучедалмышт. Поро, сай ешын кумыкталтме амалже. Произведенийын драматический да трагический пафосшо, келге психологизмже. Писательын фольклор да этнографий материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртемже. С. Эсаулова. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Чодыра» Марий чодыран шочмо кундемым иктешлыше образше. Лирический геройын шочмэлым, тудын сылне пүртүшым жаплыме да йоратыме кумылжо. Почеламутын сылнылык ойыртемже. А. Васильев. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Мый йол үмбалне пенгыдын шогем» Поэтын кызытсе саман, илыш, поро ден осал, пиал нерген лудшым шонаш таратымыже, шочмо мландым, калыкым йораташ, ма-рий йўлам, тўвырам, пүртүсым аралаш ўжын возымыжо. Почеламутын чоңалтмыже да сылнылык ойыртемже. Шке семын лудаш да канашаш М. Ушакова. «Авамын куэже». Арво Валтон. Эстон сылнымут мастар нерген ой Лудаш да тунемаш «Тиде ик илышетлан мо тыланет күлеш» Поэтын айдеме илыш пўрымаш нерген шонкалымашыже, курымла дене тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмыже. Почеламутын философий сынже, чоңалтме ойыртемже. Ушеш тунемаш произведений-влак А. Васильев. «Мый йол үмбалне пенгыдын шогем». С. Вишневский. «Пиал» (ужаш). Н. Ильяков. «Опак Микита» (роман гыч келшыше ужаш). Ю. Рязанцев. «Ава шўм». С. Эсаулова. «Чодыра». Литератур теорий да историй гыч сведений-влак Литератур – мутобраз искусство. Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персонаж. Лирический герой. Литератур герой. Прототип. Тўн да второ-степенный персонаж-влак. Литературышто курымашлык теме-влак. Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
--	---

	Литератур произведенийын содержанияйже да формаж нерген шинчымашым келгемдымаш: теме, тўн шонымаш, пафос, проблеме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь. Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Биографий, автобиографий, автобиографический произведений. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш. Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лирический жанр-влак: почеламут, моктем-мур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. Почеламут дене во-зымо роман. Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой. • Литературышто традиций да у сын (новаторство). • Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Повествовательын да герой-влакын йылме ойыртемашт. • Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йөн-влак. Символ нерген умылымаш. • Проза да поэзий. Почеламутым чоньымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым маш. • Марий сылнымутын ойыртемже да моло калык литератур де-не икгайлыкше.
--	--

Тематический планирований

5 класс

Ончылмут	1	Сылнымутан литератур нерген умылымаш. Лудшыен, книга да автор. Сылнымутан произведений да тудын геройжо-влак. <i>Литератур теорий</i> : сылнымутан литература – мут искусство.
Калык ойпого	1	Калык ойпого нерген тўналтыш умылымаш, тудын тўрле лиймыже. Калык ойпогын сылнымутан литературьшто верже. Калык ойпогын тыгыде жанрже-влак, нунын чоналтымышт, сылнылыкышт, йылме ойыртемашт.

Калыкмут.	1	Калыкмут – калык ойпогын тыгыде жанрже. Тудын тематикыже ,чоналтме ойыртемже, туныктен каласыме вийже. Ожнысо да кызытсе калыкмут-влак. У тукумым орыштмаште (воспитатлымаште) калыкмутын значенийже.
Тушто.	1	Тушто – калыкын пўсе уш-акылжым ончыктышо кўчык сылнымутан ой. Тудын посна предметым але пўртўс кончышым туштен каласыше, калыкын аллегорий сынан шонымашыжым кумдан почын ончыктышо вийже. Паша, пўртўс вий, вольык да янлык нерген тушто-влак.
Калык пале.	1	Калык пале нерген умылымаш. Кугезе марийын пўртўс кончышын, игече вашталт толмым тўткын эскерен шогымыжым калык палым шочыктымыжо. Пўртўс да айдемын пашаж дене кылдалтше калык пале-влак. Калык палын игечым эскерымаште верже.
Ойєре.	2	Ойєре –кугезе марий калыкын самырык тукумым туныктымаште да орыштмаште кумдан кучылталтше мунлоой. Тудын чоналтме ойыртемже, илыш-йўлаж дене кылдалтмыже да кызытсе жапыште йочам шуарымаште верже.
Йомак «Ший пўян Ший Пампалче»	2	Йомакын содержанияйже, тўн геройын – Пампалчын – ойыртемалтше койыш-шоктышыжо, сын-кунжо. Моло герой-влакын койышышт.Йомакын тўн шонымашыже. Айдемын шке пиал, порылык верч кучедалмыже. «Осал» да «поро», «чын» ла «йонылыш» концепций-влакын рашемдалтмышт. Йомакыште кумытан чотын верже. Йомакын юзо тўсше, йылме ойыртемже. <i>Литератур теорий:</i> калык ойпого (фольклор). Фольклорын жанрже-влак. Янлык нерген, юзо да илыш-йўла дене кылдалтше йомак-влак. Йомакысе герой-влак. Сюжет. Фольклор произведений-влакын ойыртемалтше йылмышт да чоналтмышт.
Шке семын лудаш да канашаш	4	Марий да родо-тукум калык-влакын йомакышт: «Чоя шоншо», «Йорло ден поян изак-шоляк» (марий калык йомак-влак), «Кузе купеч кечым петыраш шонен» (удмурт калык йомак), «Меран» (манси калык йомак).
Марий сылнымутын тўналтыш ошкылжо С. Чавайн. Марий литературлан негызым пыштыше сылнымут мастар.	2	Марий сылнымутан литературын классикше П С.Г. Чавайнын илыш корныжо, калык ойпого деке шўманмыже, тудым шке творчествыштыже устан кучылтмыжо. Сылнымутан книган да калык ойпогын ончыкылык писательым шкегыч возаш кумыландымышт. Икымше марла почеламутын шочмыжо. Поэт – калыкын ончылъенже, илышым келгын умылышо гражданин.

«Поэт лўмем кузе лекте». «Ото»		
Кайык-влак», «Йо-лагай ден Пулагай»	1	Авторын марий калык ойпого традицийлан энертымыже. Почеламут-влакын нравственный негызышт, чоналтме ойыртемашт
Литератур йомак Пет Першут. «Кутко сўан».	2	Пет Першут. «Кутко сўан». Поэт нерген кўчык ой. Йомак-поэмын содержанияйже, тудын темыже да тўн шонымашыже. Йомак гоч калыкын келшен илымыжым, пиалжым, тыныс илышым арален кертмыжым ончыктымаш. Йомакысе персонаж-влакын койыш-шоктышышт. Почеламут формо дене возымо йомак-поэмыште фольклор традиций. Йомакым каласкалышын (повествовательын) образше. <i>Литератур теорий:</i> литератур йомак. Автор. Повествователь. Чын илыш кончыш да фантастике. Теме. Тўн шонымаш.
Марий сылнымутышто йоча тўня	3	Ойлымашын ХХ курымын 20-шо ийласе илыш чынеш негызлалтмыже. Жапын ойыртемыжым, калык илыш-йўлам да айдемын койыш-шоктышыжым сўретлымаште писательын мастарлыкше. Мичун сын-кунжо, илыш нелылыкым сенен лекташ тыршымыже, вий-куатше. Йочан илыш пўрымашыштыже моло герой-шамычын верышт. Персонаж-влакын нравственный тўсышт, илыш ойыртемашт, сын-кунышт, койыш-шоктышышт. Пейзаж да ойлымашын содержанияйже, событий-влак. Писательын марий енын илышыжым да пўртўсым сўретлымаште мастарлыкше. <i>Литератур теорий:</i> ойлымаш нерген умылымаш. Сюжет. Пейзаж да тудын шуктымсо сомалжо (функцийже). Повествований. Описаний.

6 класс

Калык ойпого.	6	«Илыше кў» легенде. Легенде-калык устный творчествоын ойыртемылтыше видше: исторический але шонен лукмо событий нерген сылнымут каласкалымаш.
---------------	---	---

«Акпарс» преданий.	2	Преданий – ик тукум гыч вес тукумыш историйысе событий-влакым устно калскалымаш. «Акпарс» преданийыште ончыктым исторический событий-влак
Муро-влак.	1	Муро-сем да мут дене каласыме произведений. «Ошвичынат келгыжым шинчем ыле гын...», «Вўдше йога, серже коदेश», «Коремжат келге, вўдшат уке...», «Эр кечыже лектеш йошкарген» калык муро-влак, нунын нравственный негызышт.
Сылнымутан литературышто айдемын илышыже.	1	. Н. мухин. Эрык кечым, илыш куаным, патыръемым, шочмо калыкым, поян пўртўсым моктышо поэт. «Шурно» почеламут. Пўртўс поянлык, шурно лектыш да айдемын надырже –илышын нравственный сынже. «Шурно» почеламут, «салтак муро» почеламут.
А. Мичурин-Азмекей		Пўртўс мурызо. «Керем онго» ойлымаш
Шабдар Осып.	2	Поэтын илышыштыже куанымаш да ойгыжо, икшыве-влак деке кумылжо, нунын тўня умылымашыштым палымыже. «Тўшка вий дене» повестьыште айдеме да пўртўс темым тарватымыже
В. Иванов.	3	Писательын литератур творчествош толмо корныжо. Йоча психологийым сайын палымыже. «Вўдше келге, серже тура» повесть
В. Юксерн.	2	Писательын литературный творчествош толмо корныжо. «Атаманыч» повестьыште йоча-влакын салтак-влак дене пырля тушман ваштареш кредалмышт.
Г. Матюковский	2	Поэт нерген ой. «Петю» поэме –шочмо элым да калыкым йоратыме нерген произведений.
Н. Ильяков	1	Поэт нерген ой. Сар жапыште возымо произведенийже-влак. «Шочмо порт» почеламутын нравственный да патриотический сынан улмыжо
Н. Лекайн.	2	Писатель нерген ой. «Шортньо падыраш» повестьыште йоча-влакын келшен, икте-весеыштым умылен илымышт, ялысе пашалан шўман лийын кушмышт. Семён Николаев. Поэт нерген ой. «Ик пушенге ок ыште пўртўсым» почеламутын нравственный негызыше, патриотический сынан улмыжо. «Эрдене» почеламутышто поэтын «Мотыгай шочмо эл?» йодышым тарватымыже да тидлан вавештымыже.
Иван Горный	2	. Поэт нерген ой: тыныс илыш – жапын моторжо. «Монгышко» почеламутышто салтак илышым, гражданский долгшым ончыктымаш. «Мый ўдем» почеламутын лўмжо, тудын ойыртемже. М. Якимов. Поэт нерген ой. «Родина» поэтын шочмо элым, ялым келгын шижмыже, нунын дене кугешнымыже, калык-влакын келшен илымыштым моктымыжо

Литератур теорий: литератур – мут искусство. МАРИЙ СЫЛНЫ-МУТЫШТО КАЛЫК ИСТОРИЙ	10 шаг	Я. Элексейн. Марий калыкын илышыжым келгын палыше писатель Лудаш да тунемаш «Өрмөк» Авторын кугезе марий-влакын илыш-йўлаштым, койыш-шоктышыштым, сурткөргө поянлыкыштым, погыштым, пашаштым устан сўретлымыже. Өрмөкын да Лотайын, Өрмыза ден Чепишын, ватыжын, Ямбикан, Эшполдын сын-кунышт, койышышт, социально-нравственный сынышт, илыш деке ончалтышышт, пўрымашышт. Писательын мастарлыкше. Повестыын йылмыже, тошто марий илышым, историй чыным сўретлен ончыктым ойыртемже. Литератур теорий: архаизм, портрет, пейзаж. Ким Васин. Писательын творчествоштыже марий калыкын илен толмо корныжо Лудаш да тунемаш «Юкей Егоров» Ойлымашын историй событиеш негызлалтмыже. Российысе вес калык дене пырля марий калыкын социальный шыгыремдылмаш ваштареш шогалмыже. Кок тўшка герой. Нунын сын-кунышт, койышышт, илыш позицийышт. Марий старшина Юкей Егоровын неле илыш пўрымашыже, эрык верч кучедалше-влак радамыш шогалмыже. Ялкийын патыр койышыжо. Произведенийын героико-патетический сынже: шўм-чоным тарватыше, ойгандарыше, куандарыше кумылжо. Писательын событий-влакым сўретлымаште мастарлыкше. Ойлымаште пўртўсын верже. Произведенийын чоңалтмыже, авторский чакналтыш. Йылме ойыртм. Литератур теорий: монолог, диалог. Тўшка сцене. Шке семын лудаш да кангашаш К. Васин. «Мурызын шомакше», «Атаманын кердыже». Шабдар Осып. «Акырсаман». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-лмышт почеш.) В. Юксерн. Писатель нерген ой. Творчествоштыже илыш гыч налме герой-влак Лудаш да тунемаш «Вўдшө йога – серже кодеш» Первый марий академик Василий Петрович Мосоловын йоча да рвезе годсо жапше, йорло кресаньык ешеш шуаралтмыже: ойгыжо, куанже, тунеммыже, илыш позицийже, нравственный сынже, пўртўс дек кумылжо, пўртўс вийым умылаш тыршымыже, илыш дек мелын шогымыжо. В.П. Мосолов – калыкын эргыже. Повестыште илыш чын да авторын шонен лукмыжо (художественный вымысел), нунын кокласе кыл. Повестыын йылмыже. Литератур теорий: сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо.
--	----------------------	---

В. Сузы. Писательын усталык корныж нерген ой	4 шаг	Лудаш да тунемаш «Вакш йонышта» Произведенийыште ял илышым, элгӱргысӱ вашталтышым он-чыктымаш. Павыл ден Микита кокласе вашпижмашын негызше. Ойлымаште «порылык» да «осаллык», «айдемын пӱрымашыже» да «чап», «сулык», «намыс» умылымаш-влакын ончыл радамыш лекмышт. Герой-влакын – Павылын, Микитан, Хӱтин – сын-кунышт, ойыртемашт. Произведенийысе вуймут ден тӱн шонымашын кылдалтмышт. Пейзажын событий-влакым рашемдаш полшымыжо. Литератур теорий: эпиграф. Антитезе. Шке семын лудаш да канашаш В. Исенеков. «Капар тукум». И. Ломберский. «Чын лӱмжӱ Кузьма». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-лмышт почеш.)
МАРИЙ ПОЭЗИЙЫН У СЫН, ФОРМО ДЕНЕ ПОЙДАРАЛТМЫЖЕ (7 шагат)	5 шаг.	Олык Ипай. Поэт-новатор Лудаш да тунемаш «Шыже кечын» Поэтын у саманлан куан мурыжо, шочмо калыкын паша кумылжым чапландарымыже. Илышыште да пӱртӱсыштӧ лийше посна кончышым да событийым сылне образ-влак гоч сӱретлаш, лирический геройын шӱм-чон шижмашыжым келгын почын пуаш тыршымыже. Поэтын пӱртӱс, йӱратымаш нерген поэзийыштыже философий сын, у образ-влак, сылнештарыме йӱн. «Поэт» (триолет) Почеламутын содержанияж да тӱн шонымашыже. Кугу поэт С.Г. Чавайнын творчествожым аклыме кӱкшыт. Авторын возымаштыже оптимизм шӱлыш, кугешныме кумыл. Почеламутын чоңалтме ойыртмемже, сылнештарыме йӱнжӱ-влак. Сылнымут мастарын марий поэзийым у поэтический формо-влак дене пайдарымыже. Литератур теорий: поэзий да проза. Лирике. Лирический произведений-влакын тӱрлӧ лиймышт, видышт, нунын коклаште икгайлык да ойыртмем. Триолет. Йыван Кырла. Поэт да киноартист Лудаш да тунемаш «Шочмо кече» Почеламутышто авторын эрыкым, пиалан илышым моктен мурымыжо. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Поэтын шке илышыж гоч калык

		илышым сүретлымыже. Лирический геройын нөл-талтше кумылжо, илышыште шке вержым мумыжо. Почеламутын темыже да тўн шонымашыже. Ава – илышын негызше, илышумылымашын чынже да сынже. Произведенийын нравственный да лирике сынже, лы-вырге йылмыже. «Муралтем мый йывыртен» Поэтын, эртен кодшо илышым шарнен, ончыкылыклан нравственный кўварым вакшмыже, пўрымашым палемдымыже. Почеламутышто илышлан куан кумыл нөлтмө, шўм гыч лекше мурын раш, яндарын йонгалтмыже. Литератур теорий: танастарымаш, ассонанс, аллитераций, метафор. Почеламутын чоңалтмыже: ритм, стопа, рифме. А. Бик. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Сонет-влак» Произведенийын идейный содержанияжыже. Поэтын түрлө кун-демлаште илыше марий-влак коклаште улшо кыл проблемым тарватымыже. Сонет – почеламут дене возымо произведений. Тудын формыжо. Литератур теорий: сонет. Амфибрахий. Анапест. Шке семын лудаш да канашаш) Г. Гадиатов. «Авамлан». З. Дудина. «Кас кава». В. Изиянова. «Йўлат ваштар-влак». В. Колумб. «Шочмо кундемыште».
МАРИЙ СЫЛНЫ-МУТЫШТО МЫС-КАРА ЖАНР ТРАДИЦИЙ	4 шаг.	М. Шкетан. Писательын мыскара ойлымашыже-влак Лудаш да тунемаш «Ече» Иванов Васлийын сын-кунжо, койышыжо, шонкалы-машыже, вашталт толмыжо. Иванова Марпан илыш позицийже, илышумылы-машыже, пелашыжым чын корныш виктараш тыршы-мыже. Ойлымашын чоңалтме ойыртемыже, йылмыже. «Парашют» Произведенийын «Ече» ойлымаш дене икгайлыкше. Шемер егын илышышыкыже спортын шынген пуры-мыжо. Майрукын образше. Спортым, поснак парашютым, йөрәтен шындымын амалже. Ипат кочан спорт деке мelyn лийме корныжо. М. Шкетанын мыскара ойлымаш-влакым возымо ма-старлыкше, произведений-влакын чоңалтме, сылнылык да йылме ойыртемашт. Литератур теорий да историй: мыскара, юмор да са-тир. Мыс-кара ойлымаш жанрын ойыртемыже (чоңалт-

		мыже, сылнештарыме йӧнжӧ-влак, мыскара элементше). Мыскара ойлымаш жанрыште М. Шкетанын традицийже. Шке семын лудаш да кангашаш Дим. Орай. «Осып Ваня». М. Рыбаков. «Мик-мек». М. Шкетан. «Меран лу», «Команмелна». С.Г. Чавайн. «Орва шӱдыр ден орва пашкар», «Темдыме купеч да ушан судья». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.)
КИНДЕ – ИЛЫШ НЕГЫЗ Ю.	6 шаг.	Ю. Артамонов. Писательын творчествож нерген ой Лудаш да тунемаш «Киндет перкан лийже» Произведенийыште «Кинде – илыш вий, илыш пиал, тиде пиа-лым аклен да переген моштыман» тӱн шонымашым шындарымаш. Киндым ончен-куштышо Васли Йыванын сын-кунжо, койышыжо, шонымашыже. Тудын паша усталыкше, киндым ончен куш-тым акым палымыже, у тукумым шке илыш опытлан энгертен туныктымжо. Пашаште чапым налше, илышым палыше ег да самырык тукум кокласе кыл. В. Абукаев-Эмгак. Писательын усталык корныж нерген ой Лудаш да тунемаш «Кинде шултыш» Ойлымашын нравственный негызше, сынже, келгытше. Семо-нын койыш-шоктышыжо, кинде деке кумылжо, тидлан амалже. Киндын илышым аралыме вийже. Произведенийыште тудым аклы-ме да перегыме йодышын пӱсын шогымыжо. Ава да икшыве кокласе кыл. Ойлымашын чоңалтме да сылнылык ойыртемже. Литератур теорий: произведенийын сюжетше. Сюжетын эле-ментше-влак (экспозиций, завязке, дейвийын кушкын толмыжо, кульминаций, развязке) нерген умылымаш. Конфликт. Пейзаж. Портрет. Сылнымут деталь. Шке семын лудаш да кангашаш И. Горный. «Кинде». В. Дмитриев. «Кинде». Д. Исламов. «Кинде», «Нур оза». А. Селин. «Кумшо кинде», «Кинде – илыш вож». И. Стрельников. «Пасу лӱшка».
МОГАЙ ИЛЫШ, ТУГАЙ ЧАП	6 шаг.	В. Колумб. Поэтын илышыже да творчествож нерген ой Лудаш да тунемаш «Шочмо йылме»

		Айдемын ылыш пұрымаштыже шочмо йылмын верже. Шочмо йылме – эн шерге поянлык. Тудын шочмо мланде, шочмо калык дене кылдалтмыже, кумда ылыш корныш лекташ волгыдо ўшаным, вий-куатым пуэн шогымыжо. Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже. «Мыйын корнем» Кугу Ачамланде сар жапысе ылышым авторын шке ылышыжлан эңертен иктешлымыже. Лирический геройын образше, тудын ылыш лонгаш, пашаш шуаралтмыже, нравственный сынже, волгыдо ку-мылжо, сылнылыкым, поэзийым йӱратымыже. Поэмын гражданский сынже, чоңалтмыже, сылнештарыме йӱнжӱ-влак. Литератур теорий: автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын позицийже. Лирический герой да тудын образшым сӱретлыме йӱн-влак. В. Рееж-Горохов. Артист, поэт, писатель, драматург Лудаш да тунемаш «Элнет» Поэтын шочмо кундем, шочмо калык нерген шӱм гыч лекше ойжо. Элнет – марий мландым иктешлыше символ сынан образ. Почеламутын шонкалаш таратымыже, кугезе мланде деке йӱратымаш шижмашым да кугешныме кумылым тарватымыже. Произведенийын сылнылык ойыртемже. Литератур теорий: символ нерген умылымаш. Шке семын лудаш да канашаш А. Канюшков. «Простыӱ мыньым, мары йылмы!» Г. Матюковский. «Сенгымаш корно дене» (ужаш-влак). С. Николаев. «Шочмо йылме». В. Рееж-Горохов. «Кузе илет, ялем». А. Селин. «Мемнан урем». А. Степанов. «Шочмо йылме». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-лмышт почеш.) Мӱнгыштӱ лудаш темлыме книга-влак В. Рееж-Горохов. Вож. – Йошкар-Ола, 2001. А. Степанов. Колымшо курым. – Йошкар-Ола, 1970. Леена Лаулайнен. Финн поэтессе нерген кӱчык ой Лудаш да тунемаш «Чачавий» Айдеме лӱмын ылыш пұрымаште верже. Авторын «Лӱмнеретым кӱшнӱ кучо» калык ойын шонымашыжым, кеч-могай ылыш ситуацийште шке лӱм дене кугешныме кумылым почын ончыктымыжо. Почеламутын марий калык ойпого дене кылже, сылнылык ойыртемже, муро пұрымашыже.
--	--	---

. Ончылмут	1 шаг	Илышым искусствышто образ гоч ончыктымаш. Сылнымут образ. Литератур – сылнымут искусство. Искусствын моло видше. Литературын түрлө жанрже.
МАРИЙ КЛАССИК-ВЛАКЫН ТВОРЧЕСТВЫШТ	22 шаг	С. Чавайн. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Шылше» Ойлымашын фольклор негызше да келге реализм содержанийже. Авторын пүсö социальный проблемым тарватымыже, тудым рашемдымаште калык поэзийын верже. Произведенийын чоналтмыже, сылнылык ойыртемже. «Акпатыр» Драмын исторический негызше, героике сынан улымыжо. Илышым кумдан авалтымыже. Калыкын шке эрыкше верч кучедалмыже. Акпатыр. Геройын произведенийыште верже, рольжо, койыш-шоктышыжо, илыш деке ончалтышыже. Событий-влакын вашталт толмышт семын тудын кушкын, виян толмо ойыртемже. Калык верч шогымыжын амалже да нравственный негызше. Повстанец-влакын атаманышт марте кушмыжо, героико-романтический түсшö. Пекеш Савий. Акпатыр дене танастарымаште тудын сын-кунжо, калык деке ончалтышыже, илышумылымашыже, койышы-жо. Паймыр ден Токтанай. Калыкын ойыртемалтше, ўшанле, чын верч шогышо, пенгыде эргышт. Тойблат ден Пашай. Социальный сынышт, койышышт, илы-шыште верышт. Эвика ден Эвай. Чон моторлыкышт, пенгыдылыкышт, нравственный сынышт. Эвайын ачаже Муканай, Пекеш Савийын ватыже Верай, Марпа ўдыржö, тулык вате Малика. Нунын сын-кунышт, ойгышт, куа-нышт, илышышт. Авторын Акпатыр да моло герой-влак деке кумылжо. Драмын социальный сынже. Герой-влакым танастарымаш. Контраст. Драмыште марий калыкын илыш-йўлаже. Илыш чын, историй событий-влак да авторын шке шонымашым ешарымыже (вымысел). Авторын калык ойпого материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын чоналтмыже, йылме ойыртемже, сылнылыкше, роман-тизм шўлышыжö. Литератур теорий: образ-характер. Тўн литератур направлений-влак: романтизм да реализм. Романтический герой. Литературышто историй илыш чын да тудым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опер, либретто, арий, хор нерген умылымаш

		Шке семын лудаш да канашаш веденийын чоңалт-мыже, йылме ойыртомже, сылнылыкше, роман-тизм шўлышыжў. Литератур теорий: образ-характер. Тўн литератур направле-ний-влак: романтизм да реализм. Романтиче-ский герой. Литерату-рышто историй илыш чын да ту-дым сылнымут гоч ончыктымаш (вымысел). Дrame. Опер, либретто, арий, хор нерген умылымаш. Шке семын лудаш да канашаш С.Г. Чавайн. «Дезер-тир-влак» повесть, «Мўкшотар» драме, «Сай кутырет, марий калык!», «Революций» почеламут-влак. Шабдар Осып. «Марий кундемлан», «Вурс йўк» почела-мут-влак. (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен на-лмышт почеш.) В. Сави. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Муро орланге» («Тўня муро» ужаш) Ойлымаште йыр улшо пўртўс илышын, тудын мотор-лыкшын айдеме илыш дене чак кылдалтмыжым сўретлен ончыктымаш. Му-рын кумылым нўлтышў, илышым сўрастарыше, куатым ешарыше вийже. Ойлымашын йомак, аллегорий сынан улмыжо. Тудын сылны-лык ойыртомже. Н. Игнатъев. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Комсомол ўдыр» (ужаш-влак) Произведенийын илыш чынеш негызлалтмыже. Элы-ште граждан сар жапыште лийше илыш пуламыр. Миронова Огаптя – калыкын ўдыржў, тудын илышумы-лыма-шыже, у илыш чынлан пенгыдын ўшанымыже, тудын верч лўдде шогымыжо. Анфиса – илышын шере-кочыжым изинек пален кушшо ўдыр. Тудын «тул-вўд вошт» эртымыже, аважын тўнал-мыжым умбакыже шуйымыжо. Герой-влакын пўрымашышт, нравственный негызышт. Произведенийысе событий-влакым кызытсе жап
КўН ЭЛЖЕ ВЕРЧ ШўМЖў ЙўЛА – ТУДО ПАТЫР	4 шаг	Дим. Орай. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Чолга шўдыр» Повестьлан негыз лийше материал. Повестьын темыже, идейже да содержанияйже, нравственный да патриотиче-ский сынже. Сергей Суворовым ончен куштымаште аважын, Павыл коча-жын, пошкудыжо-влакын, кундемын, ялын, шко-лын суапышт. Сергей Суворов – туныктышо. Тудын сар корныш тол-мыжо, сын-кунжо, чоншижмашыже, патырлык корныш тошкалмыже. Сергей Суворов – шочмўлын да калыкын эргыже.

	«Чолга шўдыр» повесть – очерково-публицистический, роман-тический шўлыш дене возымо поэзий сынан произведений. Тудын самырык тукумым шочмэлым йөраташ, аралаш ямдылымаште вер-же. Повестын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнештарыме йөнжө-влак, сылнылык ойыртемже. Н. Лекайн. Илыш корныжо да творчествыже. «Шонго мичуринец» Очеркын темыже, тўн шонымашыже да сюжет корныжо. Произведенийыште тўн геройын – Н.А. Александровын – койыш-шоктышыжо, пўртўс деке кумылжо, пашалан чулым улмыжо. Произведенийын йылме ойыртемже, чоңалтмыже, сылнылыкше. Литератур теорий: очерк, публицистике, сылнымутан произведенийыште илыш герой. Литератур герой да персонаж-влак. Тўшка герой-влаккан характеристике. М. Казаков. Поэтын илыш да усталык корныжо «Онар» Почеламутышто Онар патыр дене кугешныме кумыл. Авторын легендысе геройын символ сынан образше гоч патырлыкым, чын верч шогымым, шочмэлым да калыкым аралаш эре ямде улмо шижмашым моктен мурмыжо. Почеламутын чоңалтме да сылнылык ойыртемже. «Лесникын мутшо» Пўртўс да айдемын пўртўсыштө верже. Япий кугызан илыш позицийже, пўртўсын моторлыкшым ужын да умылен моштымыжо, поянлыкшым арален шогымыжо. Лирический геройын койыш-шоктышыжо, йылме ойыртемже. Поэтический ойлымаш. Произведенийын сылнылык ойыртемже. М. Рыбаков. Илыш да усталык корныжо «Ачамын йōратыме мурыжо» Произведенийын лирико-драматический сынже, реализм негызше. Авторын марий калыкын сар да сар деч варасе илышыжым кумдан сўретлен ончыктымыжо. Виктор Эмановын койыш-шоктышыжо, нравственный негызше. Мурын калык-влак да тукум кокласе кылым ушен шогышо символ сынан образше. Произведенийын пафосшо, чоңалтме да йылме ойыртемже. Шке семын лудаш да кангашаш М. Казаков. «Поро кече», «Келшымаш». В. Чалай. «Авамлан серыш».
--	--

ШОЧМО МЛАНДЫН ШОК- ШЫЖО	4 шаг	Осмин Йыван. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Марий Эл» Марий Эл – шочмо кундемын поянлыкшым, моторлыкшым, иза-шольо калык-влакын келшен илымыштым иктешлен, ушен шо-гышо образ. Почеламутын сылнылык ойыртемже, романтике шўлышыжō, кумылангыше сынже. «Уна» Марий ўдырамашын илышыже, тўняумылымашыже, калык илыш-йўла ойыртемем жаплымыже. Унай – илышыште шке вержым палыше, умылен шогышо образ. Ўдырамашын куанже, паша верч колянмыже, эксиде тыршы-мыже, шотан ава, ура чонан айдеме улмыжо. Унайын, вес кундем-ласе илышым ужын, шўм-чон, уш-акыл поянлыкым, тўняончалтышым, умылымашым пойдарымыже, кумдангымыже. Поэмын лиризм кумылжо, шўм-чон шижмашым почын пуы-маште пейзажын, калык ойпого поянлыкын, сылнештарыме йон-влакын верышт. Поэмын ойыртёмалтше йылмыже: эпитет, танастарымаш-влак. Г. Алексеев. Писатель нерген ой Лудаш да тунемаш «Пōрт» Писательын ялысе илышым келгын палымыже, илыш кончы-шым шижын моштымыжо. Пōрт образ гоч шочмо ялын историй-жым, пўрымашыжым, ончыкылыкшым почын пуымо мастарлыкше Авторын илыш, шочмо вер нерген шонаш ўжмыжō. «Шочмо мландын шокшыжо» Лудышын чоңалтме ойыртемже. Тўн герой. Тудын символ сы-нан улмыжо. Автор да герой. Произведенийын темыже да тўн шо-нымашыже. Писательын йылме мастарлыкше. Литератур теорий: описаний, повествований. Символ. Новелле. Шке семын лудаш да кангашаш Г. Алексеев. «Ава – кече гае», «Шошо – пайрем», «Гармонь». Осмин Йыван. «Керебеляк», «Пўнчер», «Шемшыдан пасу». А. Тимиркаев. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Тукым кыл» «Тукым кыл» шонымашын нравственный сынже, негызше. Ача-коча-влакын тўналме корныштым самырык тукумын шуяш ямде улмыжо. Илалше ден самырык кокласе кыл – илышын негызше, ончыкылыкшо, пўрымашыже. Почеламутын чоңалтмыже, йылме ойыртемже. Литератур теорий: почеламутын чоңалтмыже. Кок слоган стопа (ямб, хорей). Ударениян да ударнийдыме (мужской да женский) рифме-влак. В. Изилянова. Поэтессе нерген ой Лудаш да тунемаш
---	---------------------	--

		«Мый тышан шочынам» Шочмо кундемын поэзийже, шкешотан ойыртомже Произведе-нийын нравственный негызше. Почеламутын чоналтме да сылнылык ойыртомже. М. Кудряшов. Писатель нерг Лудаш да тунемаш «Тулык окна-влак» Кугыен да икшыве-влак кокласе кыл. Писательын тулык-кеш кодшо йоча-влакын койышыштым, кумылыштым, чоншижмаш-ыштым сүретлыме мастарлыкше. Произ-веденийын нравственный негызше. Ойлымашын чоналтме да йылме ойыртомже. В. Петухов. Сылнымут мастар нерген ой Лудаш да тунемаш «Эре поро лийже» Почеламутышто порылыкым илыш негыз семын аклы-маш. Поэтын «Поро лийже мландымбалне, кажне ешы-ште да айдеме шүм-чонышто» шонымашым сылнымут гоч шынгарымыже. Авторын сылнештарыме йөнжө-влак. Роберт Миннуллин. Татар поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Пошкудын ак – Юмын ак» Поэтын пошкудо татар да марий калык-влакын курымла дене келшен, икте-весым пагален илымыштым сүретлы-мыже. Почеламутын сылнылык ойыртомже. Ушеш тунемаш произведений-влак В. Изилянова. «Мый тышан шочынам». М. Казаков. «Онар». Дим. Орай. «Чолга шүдыр» (ава нерген ужаш); Осмин Йыван. «Марий Эл». В. Петухов. «Эре поро лийже». А. Тимиркаев. «Тукым кыл».
Литератур теорий да историй гыч сведений-влак)	4 шаг	Литератур – мутобраз искусство. • Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персо-наж. Литератур герой. Түн да второстепенный персонаж. Литерату-рышто курымашлык теме-влак. • Сылнымутан литературышто илыш чын да авторын шонен лукмыжо. • Литератур произведенийын формыжо да содержа-нийже нер-ген шинчымашым келгемдымаш: тема, түн шонымаш, пафос, про-блема; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Кон-фликт. Пейзаж. Порт-рет. Сылнымут деталь. • Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын пози-цийже. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нер-ген умылымаш. • Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лириче-ский жанр-влак: почеламут, моктеммур (ода), элегий.

		Драмым литератур род семын умылымаш. Драмын жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. • Тун литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Романтический герой. • Очеркыште, публицистикыште, сылнымутан произведений-ыште илыш гыч налме герой. Прототип. Литератур герой да персонаж-влак. • Литературышто традиций да у сын. • Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Геройын йылме ойыртмемже. • Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йон-влак. Гиперболо, гротеск, антитезе. Символ нерген умылымаш. • Проза да поэзий. Почеламутым чоңымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым келгемдымаш. • Марий сылнымутын ойыртмемже, вес калык литератур дене
--	--	--

9 класс

Ончылмут	1 шаг	Марий сылнымутан литератур нерген умылымаш. Тудын виян толмо йыжынже-влак. Историй темылан возымо произведений-шамыч.
МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫШТО КАЛЫКЫН КУГУ СОЦИАЛЬНЫЙ СОБЫТИЙ-ВЛАК ЖАПЫСЕ ИЛЫШЫЖЕ	21 шаг.	Я. Ялкайн. Илыш да усталык корныжо. М. Горький ден Я. Ялкайн кокласе кыл Лудаш да тунемаш «Андрей Толкын» (посна ужаш-влак) Элысе илыш кончышын кугу масштабан улмыжо, тудын марий ялышкат толын шумыжо. Повестьыште сүретлыме герой-влакын койыш-шоктышышт, ойгокуанышт, йўлашт, патриархальный илышын «помыжалтмыже», у саманын шўлышыжō марий ялыш, ешыш шынен пуримо. Мер илыш да марий кресаньыкын илышыже. Произведенийын автобиографический сынан улмыжо. Андрей Толкынын шуаралт, кушкын толмо корныжо, илышон-чалтышыжын вестўрлем виянмыже. Андрей Толкын йыр улшо герой-влак: ачаже, аваже, Зайнит Эрай, Салек, Иван Алексеевич Унгаров, Борис Николаевич; Даулат, Русов, Мухамыттен. Еш, ял, школ-коммун илыш. Повестьыште калык илыш-йўла, фольклор да этнографий материал. Произведенийын йылме поянлыкше, чоңалтмыже; сюжет корно. М. Горький ден Я. Ялкайнын вашкылышт.

		Литератур теорий: ойлымаш да повесть, нунын ик-гайлыкышт да ойыртемашт. Теме да идей. Биографий да автобиографий. К. Коршунов. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Аксар ден Юлавий» Марий калыкын курымла вошт эртыше илыш йыжынже. Историй кончыш да драмыште почын пуымо событий-влакын нравст-венный негызышт. Драматический событий-влак да айдемын пұрымашыже. Марий князь Ялантай – шочмо калыкын ұшанже. Тудын илемже – эрык верч кучедалме верын рұдыжө. Ялантайын шонымашы-же, ошкылжо, кугезе коча-влакын сугыныштлан, пұртұс вийлан ұшанымыже. Курайын илыш деке ончалтышыже, позицийже. Юлавий. Шұм-чон моторлыкшо, тұжвал сынже. Аксар, Изерге, Тулбай – марий калыкын чолга эргышт. Ұдырамаш-влакын илышыште верышт (Эчавий, Тойвий, Йыл-давий). Драмыште калык-влак кокласе пагалымашым ончыктымаш. Писательын марий илыш-йұлам, айдемын койышыжым почын пуымаште мастарлыкше. Произведенийыште фольклор да этнографий материалын верже. Кугезе марий калыкын шочмо мланде, эрык верч, социальный да политический тўрсыр, шыгыремдылмаш ваштареш кучедалмыже – пьесын тўн шонымашыже. Драмын чоналтмыже: завязке, действиин виян толмыжо, кульминаций, развязке. Кыдеж, сўрет, кончыш. Ремарке. Пьесын сложный планже. Литератур теорий: драме, трагедий, комедий, нунын икгайлы-кышт да ойыртемашт. Произведенийын чоналтмыже, сюжетше. Шке семын лудаш да канашаш Н.М. Арбан. «Янлык Пасет». Я. Ялкайн. «Андрей Толкын», «Ужар жап», «Ола». (Туныктышын темлымыже але тунемше-влакын ойырен налмышт почеш.) Н. Ильяков. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Нимучашдыме муро» («Опак Микита») «Опак Микита» – почеламут дене возымо роман. Тудын темыже да содержанияйже. Опак Микита – марий калыкын ойыртемалтше образше. Тудын нравственный негызше. Геройын шуаралт, кушкын толмо корныжо. Илышын калык да шочмэл деч ойыраш лийдыме улмыжо. Сидыр Опак – ешвуй, Микитан ачаже. Ача да эрге кокласе кыл.
--	--	--

		Праско – тыглай марий ўдырамаш. Тудын ойго ден ку-анже, койышыжо, илышумылымашыже, шўм-чон моторлыкшо, портретше. Торговой Ватю, Микаля, поп Арсентий. Произведенийын лирико-эпический сынже (лирический да авторский чакналтыш-влак, исторический со-бытий-влак). Романын чоңалтмыже. Антитезе. Контраст йон. Сыл-нылык ойыртем, калык ойпогын верже. Литератур теорий: почеламут, поэме, почеламут дене возымо роман. «Онтон Иван» Кугу Ачамланде сар деч варасе илыш ойыртем. Произ-веденийыште нолталме проблеме-влак. Конфликтын негызше. Онтон Иванын поро койышыжо, паша кумыл-жо, чын верч шогымыжо. Писательын гражданский позицийже, нравственный проблеме-влакым, айдеме илыш ойыртемем почын пуымо мастарлыкше. Семен Вишневский. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Пиал» Произведенийыште сар ваштареш да тыныс илыш верч куче-далме теме. Поэмын тўн шонымашыже. Сар корным эртыше сал-такын илышыште айдемын верже нерген шонкалы-мыже, самырык туку-мым ончен куштымаште поро традиций кўлмō нерген проблемым нолталмыже. Поэмыште авторын позицийже. Геройын илыш йыжынгже да ойыртемже. Поэмын лирике сынан улмыжо: авторын чоншиж-машыжым, шонымашыжым, психологийжым лириче-ский геройын образше гоч почын пуымаш. Поэмын чоңалтмыже: геройын исповедьше, сугынь мутшо, шонымашым калык ончык лукмыжо. Йылме ойыртем, сылнештарыме йон-влак. Содержа-нийым почын пуымаште лирике чакналтышын, танастарымашын, олицетво-ренийын, риторический йодышын да кугу кумыл дене каласымын (восклица-ний) верышт. Литератур теорий: лирический герой, литератур ге-рой. Автор-повествовательын образше. Шке семын лудаш да кангашаш В. Чалай. «Авамлан серыш». С. Вишневский. «Шўм гыч шўмыш». Муса Джалиль. «Мыйын мурем».
КЫЗЫТСЕ МАРИЙ ЛИТЕРАТУРЫН ВИЯНМЕ ОЙЫР-ТЕМЖЕ	13 шаг	Кызытсе марий литературын ончыл проблеме семын айдеме да обществе, пагытын нравственный негызше дене кылдалтше йодыш-влакым радамлымыже. Тудын

		у теме, герой да жанр формо, психо-логизм дене пой-даралтмыже, философий сынже, калыкын тўняужмаш деке лишеммыже, публицистике йогынжо. Прозын рўдō жанр семын ойыртемайтмыже. Писатель-влакын марий калык илен толмо корнын «ош тамгаже-влак» деке мелын савырнымышт, тудын тўняумылы-машыжым, шкешам калыплал-тмыжым да кушмо амалжым шымлымышт, шочмо йылмын, куль-турын тачысе азапше да ончыкылыкшо нерген чон вургыжын шон-калымышт. Марий поэт-влакын мерсото да политике илыш деке посна тўткышышт, саманын сынжым, айдемын кōргō тўняжым келгынрак почын пуаш тыршымышт. Поэзийын публицистике сынже, элгōр-гысō илыш йогыным у семын аклаш ўжмыжō. Поэзийыште у сыл-нештарыме йōн, стиль да жанр ойыртемайт. Драматург-влакын у темым да сылнымут формым кы-чалмышт. Нунын мер-политике илышын ситыды-машыжым, тōрсыржым тўжваке лукмышт, тудын вожшым почын ончыктымышт. Айдемым поро шўм-чонан, яндар шонымашан лияш, ар почеш илаш ўжмышт. Кызытсе марий драматургийын калык историй, фило-софий, мифологий да религий дене кылже. Сылнымут мастар-влакын традицийым у семын ончы-мышт. Ю. Рязанцев. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Ава шўм» («Тўня ўмбалне шарлыше балладе») Произведенийын идейный содержанияйже. Поэтын ку-рымашлык «Ава шўм» темым шочмо калыкын шин-чаончалтышыже, шижма-шыж гоч почын пуымыжо. Каласкалыше геройын (герой-рассказчик) аван кōргы-вийже, куатше да келге ушыж дене кугеш-ныме кумы-лжо. Произведенийын трагический пафосшо, чоңалтме да сылнылык ойыртемайт. М. Илибаева. Илыш да усталык корныжо Лудаш да тунемаш «Орина кова» Повестыште кызытсе илышлан келшыше йодыш-вла-кым – ача-ава да икшыве, самырык да шонгыен-шамыч кокласе кылым – сўретлымаш. Поро (Орина кова) ден осал вийын (Пестай) ваштўкнымышт, куче-далмышт. Поро, сай ешын кумыкталтме амалже. Про-изведенийын драматический да трагический пафосшо, келге психологизмже. Писательын фольклор да этнографий материалым устан кучылтмыжо. Произведенийын сылнылык ойыртемайт. С. Эсаулова. Поэт нерген ой
--	--	---

		Лудаш да тунемаш «Чодыра» Марий чодыран шочмо кундемым иктешлыше образше. Лири-ческий геройын шочмэлым, тудын сылне пүртүсшым жаплыме да йöратыме кумылжо. Почеламутын сылнылык ойыртемже. А. Васильев. Поэт нерген ой Лудаш да тунемаш «Мый йол үмбалне пенгыдын шогем» Поэтын кызытсе саман, ылыш, поро ден осал, пиал нерген луд-шым шонаш таратымыже, шочмо мландым, калыкым йöраташ, ма-рий йўлам, тўвырам, пүртүсым аралаш ўжын возымыжо. Почеламутын чоңалтмыже да сылнылык ойыртемже. Шке семын лудаш да кангашаш М. Ушакова. «Авамын куэже». Арво Валтон. Эстон сылнымут мастар нерген ой Лудаш да тунемаш «Тиде ик ылышетлан мо тыланет кўлеш» Поэтын айдеме ылыш пўрымаш нерген шонкалы-машыже, ку-рымла дене тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым кычалмыже. Почеламутын фило-софий сынже, чоңалтме ойыртемже. Ушеш тунемаш произведений-влак А. Васильев. «Мый йол үмбалне пенгыдын шогем». С. Вишневский. «Пиал» (ужаш). Н. Ильяков. «Опак Микита» (роман гыч келшыше ужаш). Ю. Рязанцев. «Ава шўм». С. Эсаулова. «Чодыра». Литератур теорий да историй гыч сведений-влак Литератур – мутобраз искусство. Сылнымут образ нерген шинчымашым келгемдымаш. Персо-наж. Лирический герой. Литератур герой. Про-тотип. Тўн да второ-степенный персонаж-влак. Лите-ратурышто курымашлык теме-влак. Сылнымутан литературышто ылыш чын да авторын шонен лукмыжо. Литератур произведенийын содержанияйже да фор-мыж нерген шинчымашым келгемдымаш: теме, тўн шонымаш, пафос, пробле-ме; сюжет да композиций. Действийын виян толмыжо. Конфликт. Пейзаж. Порт-рет. Сылнымут деталь. Автор-повествователь, каласкалыше герой. Авторын пози-цийже. Биографий, автобиографий, автобиогра-фический произве-дений. Произведенийын вуймутшо. Эпиграф нерген умылымаш. Литератур род да жанр-влак. Эпический жанр-влак: ойлымаш, новелле, очерк, эссе, повесть, роман. Лиро-эпический жанр-влак: поэме, балладе, басне. Лириче-ский жанр-влак: почеламут, моктем-мур (ода), элегий. Драмым литератур род семын умылымаш. Дра-мын
--	--	---

		жанрже-влак: комедий, драме, трагедий. Почеламут дене во-зымо роман. Тўн литератур направлений-влак: романтизм, реализм. Роман-тический герой. • Литературышто традиций да у сын (новаторство). • Сылнымутан произведенийын йылмыж нерген умылымашым келгемдымаш. Диалог да монолог. Реплике. Ремарке. Повествовательын да герой-влакын йылме ойыртемашт. • Сылнымутан произведенийыште сылнештарыме йөн-влак. Символ нерген умылымаш. • Проза да поэзий. Почеламутым чонымо негыз: почеламутын размерже. Ритм, рифме, строфа нерген умылымашым маш. • Марий сылнымутын ойыртемже да моло калык литератур де-не икгайлыкше.
--	--	---